

พระบรมราชาภิษัตริย์
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
มหิศเรศรังสรรค์
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

๗ มกราคม ๒๕๔๙

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961156932

เลขที่.....	๑๑๖
วันที่.....	๒๕๔๗
.....	๒๕๔๗
.....	๒๕๔๗

หนังสือที่ระลึก

อันตรงกับวันเสด็จสวรรคต

.ใน

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

๗ มิถุนายน ๒๕๔๗

นายอรุณ สันธนาภรณ์
ผู้เรียบเรียงและรวบรวม

นายมารชัย กองบุญมา
ผู้จัดทำพิมพ์

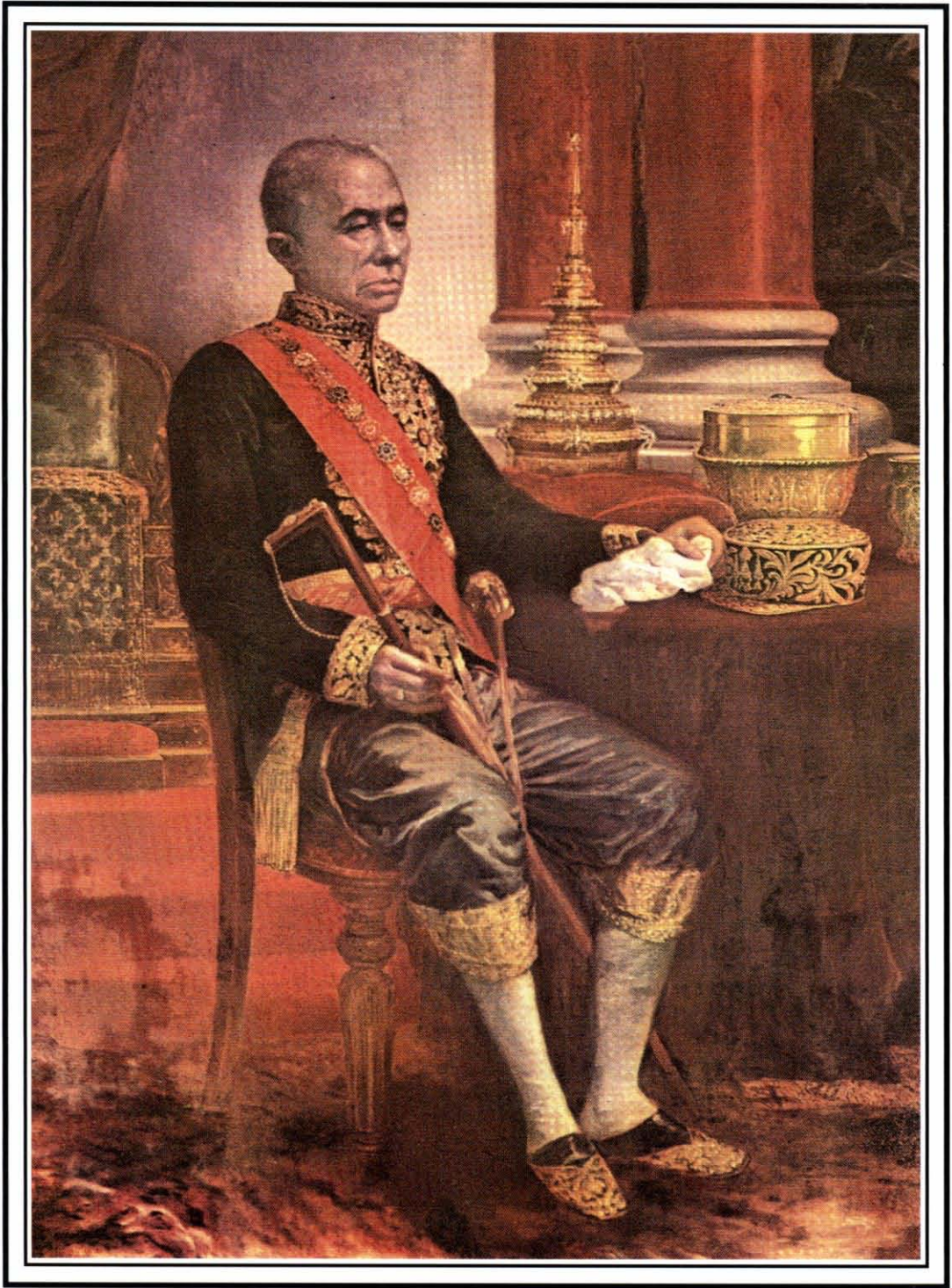
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

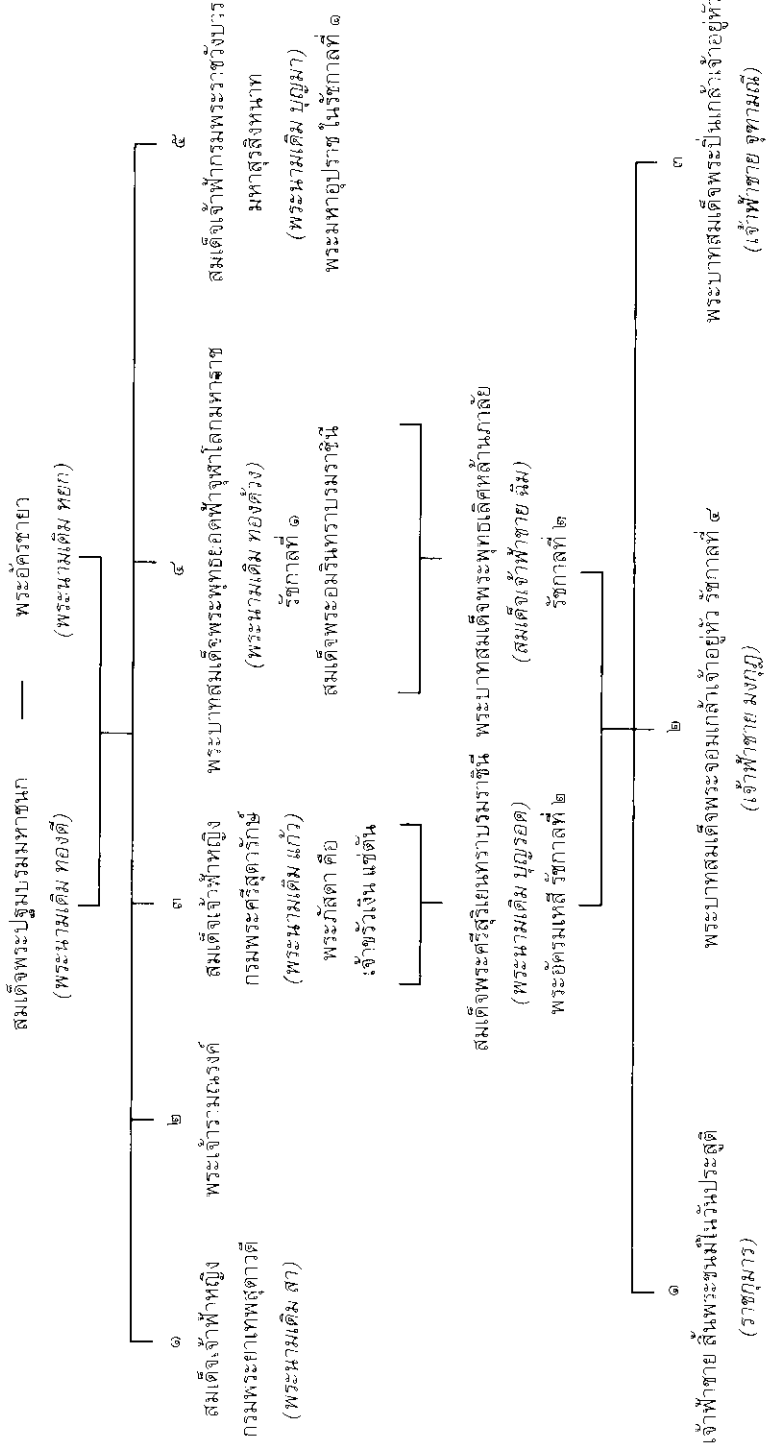

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ราชสกุลวงศ์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี

พระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบต่อกันมา ดังนี้

- รัชกาลที่ ๑**
วังหลวง พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (๒๒๗๙-๒๓๕๒)^{*} ประสูติ ๒๒๗๙ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๓๒๕ สวรรคต ๒๓๕๒
พระราชินี สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี (๒๒๘๐-๒๓๖๙)
วังหน้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (๒๒๘๖-๒๓๕๖)
เป็นพระราชาภาดาร่วมพระราชชนกชนนีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว ๓ ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงพระราชทานอุปราชภิเษกแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล
วังหลัง กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข คือ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ์เทเวศร์ (๒๒๘๙-๒๓๕๙) เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี กับ พระอินทรรักษา (หม่อมเสม)
- รัชกาลที่ ๒**
วังหลวง พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาอิศรสุนทร พระพุทธเลิศหล้านภาลัย (๒๓๑๐-๒๓๖๗) ประสูติ ๒๓๑๐ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๓๕๒ สวรรคต ๒๓๖๗
พระราชินี สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี (๒๓๑๐-๒๓๗๙)
วังหน้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ (๒๓๑๖-๒๓๖๐)
เป็นพระราชาภาดาร่วมพระราชชนกชนนีกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
- รัชกาลที่ ๓**
วังหลวง พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาเจษฎาบดินทร พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๓๓๐-๒๓๙๕) ประสูติ ๒๓๓๐ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๓๖๗ สวรรคต ๒๓๙๕
วังหน้า กรมพระราชวังบวรมหาคีรีพัฒน์เสขย์ (๒๓๒๘-๒๓๗๕) เป็นพระเจ้าลูกยาเธอที่ ๑๗ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (เจ้าจอมน้อยใหญ่ธิดาเจ้าพระยานคร (พัฒน์) เป็นเจ้าจอมมารดา) และเป็นพระราชบุตรเขยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท

* ปีพระราชสมภพกับปีเสด็จสวรรคต

รัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอภยวงศ์มหาสมุทร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(๒๓๔๗-๒๔๑๑) ประสูติ ๒๓๔๗ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๓๔๙ สวรรคต ๒๔๑๑
สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี (๒๓๗๗-๒๔๐๔)
(พระมหากษัตริย์องค์ที่สอง) พระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๓๕๑-๒๔๐๘) เป็นพระราชภาดาาร่วมพระราชชนกชนนี
กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

รัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระปิยมหาราช
(๒๓๙๖-๒๔๕๓) ประสูติ ๒๓๙๖ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๑๑ สวรรคต ๒๔๕๓
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ (๒๔๐๖-๒๔๖๒)
กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ (๒๓๘๑-๒๔๒๘) เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ใน
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จ
ทิวงคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการ
เลิกตำแหน่ง กรมพระราชวังบวร ๔ หรือวังหน้า และทรงสถาปนาสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารตามพระราชประเพณีเดิม ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรง
สถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ๔ ๒ ครั้ง

ครั้งแรก ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรมหิศ (ที่ ๑ ในสมเด็จพระศรีสวรินทิรา
บรมราชเทวี) (๒๔๒๑-๒๔๓๗) เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ แต่สวรรคต พ.ศ. ๒๔๓๗ เมื่อพระชันษา ๑๗ ปี

ครั้งที่ ๒ ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ (ที่ ๒ ในสมเด็จพระศรีพัชรินทรา
บรมราชินีนาถ) เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗

รัชกาลที่ ๖

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอภยวงศ์มหาสมุทร พระอภยวงศ์มหาสมุทร
(๒๔๒๓-๒๔๖๘) ประสูติ ๒๔๒๓ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๕๓ สวรรคต ๒๔๖๘

รัชกาลที่ ๗

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
(๒๔๓๖-๒๔๘๔) ประสูติ ๒๔๓๖ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๖๘ สวรรคต ๒๔๘๔
พระราชินี สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี(๒๔๔๗-๒๕๒๗)

รัชกาลที่ ๘

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล (๒๔๖๘-๒๔๘๙)
ประสูติ ๒๔๖๘ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๗๗ สวรรคต ๒๔๘๙

รัชกาลที่ ๙

พระราชินี

สยามมกุฎราชกุมาร

สยามบรมราชกุมารี

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
ประสูติ ๕ ธันวาคม ๒๔๗๐ เสด็จขึ้นครองราชย์ ๒๔๘๙-ปัจจุบัน

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ (๒๔๗๕-ปัจจุบัน)

พลเอกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์ ทรงดำรงพระราช
อิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร
เมื่อ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๑๕

พลเอกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา กิติวัฒนาดุลโสภาคย์
ทรงรับพระราชทานสถาปนาพระราชอิสริยยศ เป็น สมเด็จพระเทพรัตน
ราชสุดาเจ้าฟ้ามหากัศจีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี
เมื่อ ๕ ธันวาคม ๒๕๒๐

สายราชสกุลในพระบรมราชวงศ์จักรี

รัชกาลที่ ๑

๑. อินทรางกูร	๒. ทัพกุล	๓. สุริยกุล	๔. ฉัตรกุล
๕. พึ่งบุญ	๖. ดารากร	๗. ดวงจักร์	๘. สุทัศน์

รัชกาลที่ ๒

๑. อามารณกุล	๒. มาลากุล	๓. กล้วยไม้	๔. กุสุมา
๕. เตชาติวงศ์	๖. พนมวัน	๗. กุญชร	๘. เรณูนันทน์
๙. นียมิศร	๑๐. ทินกร	๑๑. ไพฑูรย์	๑๒. มหากุล
๑๓. วัชรวิงศ์	๑๔. ชุมแสง	๑๕. สนิทวงศ์	๑๖. มรกฏ
๑๗. นิลรัตน์	๑๘. อรุณวงศ์	๑๙. กปิตถา	๒๐. ปราโมช

รัชกาลที่ ๓

๑. ศิริวิงศ์	๒. โกเมน	๓. คเนจร	๔. งอนรถ
๕. ลดาวัลย์	๖. ชุมสาย	๗. ปิยากร	๘. อุไรพงศ์
๙. อรณพ	๑๐. ลำยอง	๑๑. สุบรรณ	๑๒. สิงหรา
๑๓. ชมพูนุท			

รัชกาลที่ ๔

๑. จักรพันธุ์	๒. ภาณุพันธุ์	๓. จิตรพงศ์	๔. นพวงศ์
๕. สุประดิษฐ์	๖. กฤดากร	๗. คัดคนางค์	๘. ศุขสวัสดิ์
๙. ทวีวงศ์	๑๐. ทองใหญ่	๑๑. เกษมสันต์	๑๒. กมลาคัน
๑๓. เกษมศรี	๑๔. ศรีธวัช	๑๕. ทองแถม	๑๖. ชุมพล
๑๗. เทวกุล	๑๘. สวัสดิกุล	๑๙. จันทรทัต	๒๐. ชยางกูร
๒๑. วรวรรณ	๒๒. ติศกุล	๒๓. โสภางค์	๒๔. โสณกุล
๒๕. วัฒนวงศ์	๒๖. สวัสดิวัฒน	๒๗. ไชยันต์	

รัชกาลที่ ๕

๑. บริพัตร	๒. จักรพงศ์	๓. มหิตล	๔. จุฑาทูช
๕. ยุคล	๖. กิตติยากร	๗. รพีพัฒน์	๘. ประวิตร
๙. จิรประวัติ	๑๐. อามากร	๑๑. ฉัตรชัย	๑๒. เพ็ญพัฒน์
๑๓. วุฒิชัย	๑๔. สุริยง	๑๕. รังสิต	

รัชกาลที่ ๖

ไม่มีพระราชโอรส

รัชกาลที่ ๗

๑. ศักดิ์เดชนัน

รัชกาลที่ ๘

ไม่มีพระราชโอรส

รัชกาลที่ ๙

๑. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พลเอกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ์

พระเจ้าราชวรวงศ์ ชั้น ๑^๒

๑. อสุนี
๒. ลังขทัต
๓. ปัทมสิงห์
๔. นีรสิงห์

พระเจ้าราชวรวงศ์ ชั้น ๒

๑. บรรยงกะเสนา
๒. อิศรเสนา
๓. พยัคฆเสนา
๔. รังสิเสนา
๕. สหาวุธ
๖. ยุคันธร
๗. ลีสังข์
๘. รัชนิกร
๙. รອງทรง

พระเจ้าราชวรวงศ์ ชั้น ๓^๓

๑. อิศรศักดิ์
๒. กำภู
๓. เกสรา
๔. นุชะศักดิ์
๕. นันทศักดิ์

พระเจ้าราชวรวงศ์ ชั้น ๔^๔

๑. สุธารส
๒. วรรัตน์
๓. ภาณุมาส
๔. หัสตินทร์
๕. นวรัตน์
๖. ยุคนธรานนท์
๗. โตษะณีย์
๘. นันทวัน
๙. พรหมเศศ
๑๐. จรูญโรจน์
๑๑. สายสนั่น

พระราชวรวงศ์ ชั้น ๕

๑. วิลัยวงศ์
๒. กาญจนวิชัย
๓. กัลยาณะวงศ์
๔. สุทัศน์ย์
๕. วรวุฒิ
๖. รุจจวิชัย
๗. วิบูลยพรรณ
๘. รัชนี้
๙. วิสุทธิ

กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

๑. ปาลกะวงศ์
๒. เสนีวงศ์

พระปฐมบรมราชวงศ์

๑. นรินทรกุล
๒. เจษฎางกูร
๓. นรินทรางกูร
๔. เทพหัสติน
๕. มนตรีกุล
๖. อิศรางกูร

^๑ พระเจ้าราชวรวงศ์ คือ ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่ได้รับแต่งตั้งประจำรัชกาลที่ ๑, ๒, ๓ และ ๕ ยกเว้นรัชกาลที่ ๔ ซึ่งดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๒ ราชสกุลที่สืบสายมาจากพระโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

^๓ ราชสกุลที่สืบสายมาจากพระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ

สารบัญ

หน้า

บทที่ ๑	พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	
ตอนที่ ๑	พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔	๑
ตอนที่ ๒	พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระนิพนธ์สมเด็จพระยาตำราภิรมย์	๔
ตอนที่ ๓	พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระนิพนธ์พระราชวรรังษีเชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์	๑๓
บทที่ ๒	ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	
ตอนที่ ๑	พระอุปนิสัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๐
ตอนที่ ๒	ความผูกพันระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๑
ตอนที่ ๓	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระบาท สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๒	๒๒
ตอนที่ ๔	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระ ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงร่วมกันนำพาประเทศไทยผ่านวิกฤติ	๒๓
บทที่ ๓	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระพุทธศาสนา	
ตอนที่ ๑	การทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๘
ตอนที่ ๒	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชพิธีทางพระพุทธศาสนา	๓๕
ตอนที่ ๓	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด	๓๖
ตอนที่ ๔	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระพุทธลีลิ่งค์	๓๗

	หน้า
บทที่ ๔	
พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	
ตอนที่ ๑	ด้านการทหารเรือ ๔๐
ตอนที่ ๒	ด้านการทหารบก ๔๑
ตอนที่ ๓	ด้านการปกครองประเทศ ๔๒
ตอนที่ ๔	ด้านการต่างประเทศ ๔๒
ตอนที่ ๕	ด้านการสาธารณสุข ๔๓
ตอนที่ ๖	ด้านวรรณกรรม ดนตรี และศิลปะ ๔๓
บทที่ ๕	
การเทิดทูนพระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว	
ตอนที่ ๑	การสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๔๕
ตอนที่ ๒	การอัญเชิญพระบรมนามาภิไธยเป็นนามของสิ่งก่อสร้างและสถานที่สำคัญ ๔๕
ตอนที่ ๓	การถวายสักการบูชาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๕๐

บทที่ ๑

พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระนามเดิมว่าเจ้าฟ้าจุฑามณีหรือเจ้าฟ้าน้อย เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ประสูติเมื่อ ๔ กันยายน ๒๓๕๑ ทรงรับราชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะมีพระชันษา ๑๖ พรรษา ได้ปฏิบัติราชการมีความชอบ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ทรงกรมเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เมื่อ ๑๐ พฤษภาคม ๒๓๗๕ ขณะมีพระชันษา ๒๔ พรรษา ต่อมาเมื่อเจ้าฟ้ามงกุฎพระเชษฐาร่วมพระราชบิดาและพระราชชนนีเสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๒ (Second King) ทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ๒๕ พฤษภาคม ๒๓๙๔ ขณะมีพระชนมายุได้ ๔๓ พรรษา ซึ่งพระองค์ท่านได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศไทยเป็นอย่างมากและได้เสด็จสวรรคตเมื่อ ๗ มกราคม ๒๔๐๘ ขณะพระชนมายุได้ ๕๗ พรรษา

ในที่นี้ขอคัดพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระเชษฐาได้พระราชทานนิพนธ์ไว้ รวมถึงพระราชประวัติที่สมเด็จพระยาตำราภิรมย์ (พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นพระภาคิไนยของพระองค์ท่านได้พระนิพนธ์ไว้ในตำนานวังหน้า และพระราชประวัติที่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (พระโอรสในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ) ซึ่งเป็นพระนัดดาของพระองค์ท่านได้พระนิพนธ์ไว้ในเรื่องสามกรุง ดังนี้

ตอนที่ ๑ พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๔

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าอิศเรศจุฑามณี ตรียพิพิธรัตนาลงกุฎ อรรคราชวรยศ วิบูลย์ อุดุลยเดชมหาสุขุมालย์ วงศวโรดมบรมราชกุมาร คือ พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศรมหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จเฉลิมพระราชสมณเทียรในพระบวรราชวัง นับตามพระราชวงศ์นั้นพระองค์เป็นพระราชบุตรที่ ๕๐ หรืออีกอย่างหนึ่งเป็นที่ ๒๗ ตามจำนวน นับแต่พระองค์ที่เป็นพระราชกุมารของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินใหญ่ที่ ๒ ในพระบรมราชวงศ์นี้ และเป็นพระโอรสที่ ๓ ตามจำนวนซึ่งประสูติเป็นพระองค์ หรือเป็นที่ ๕ ตามจำนวนซึ่งตั้งพระครรภ์ ในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราธิบดี ตั้งพระครรภ์มาแต่เดือนอ้าย

ปีเถาะ นักษัตรนพศก จุลศักราช ๑๑๖๙ เป็นปีที่ ๒๖ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมชนกนารายณ์เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรในแผ่นดินนั้นอยู่ ครั้นเมื่อพระราชบุตรพระองค์นี้ตั้งพระครรภ์ขึ้น ๔ เดือน ก็ได้เสด็จเลื่อนฐานันดรราชอิสริยยศอุปราชภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในแผ่นดินนั้น ครั้นพระครรภ์ถ้วนไตรมาสก็ประสูติในวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรงนักษัตรสัมฤทธิ์ศก จุลศักราช ๑๑๗๐ เป็นปีที่ ๒๗ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเวลา ๕ นาฬิกา แต่เพียงคืนวันนั้นพระอาทิตย์สถิตราศีสิงห์ พระพุทธ พระเสาร์ พระลักขณา อยู่ราศีสิงห์ พระเคราะห์ทั้ง ๓ อยู่ร่วมราศีกัน พระจันทร์ พระพฤหัสบดี ๒ พระเคราะห์ที่อยู่ราศีกุมภ์ เล็งพระลักขณา พระอังคาร พระราหู ๒ พระเคราะห์ที่อยู่ราศีตุลย์เป็นโยคแก่พระลักขณา แต่พระเสาร์ อยู่ราศี การประสูติครั้งนี้เป็นไปตามกาลตามสมัยที่พระราชวังเดิมปากคลองบางกอกใหญ่ ครั้นนั้นเรียกว่าพระบวรราชวังใหม่ อยู่ในกำแพงกรุงธนบุรีโบราณ เมื่อพระชนมายุพระราชกุมารได้ ๑๓ เดือน หย่อนอยู่ ๗ วัน สมเด็จพระบรมชนกนารายณ์ ซึ่งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอยู่ในเวลานั้น ก็ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชบรมราชาภิเษกในวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีมะเส็งเอกศก จุลศักราช ๑๑๗๑ พระราชกุมารพระองค์นี้ราชบริพารก็ได้เชิญเสด็จตามเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนารายณ์มาในพระบรมมหาราชวัง แต่ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ก่อนแต่วันพระบรมราชาภิเษกขึ้นไปได้ ๑๐ วัน ทรงพระเจริญอยู่ในพระบรมมหาราชวังจนพระชนมายุได้ ๑๒ ขวบกับ ๖ เดือนก็ได้รับมงคลการโสกันต์ในพระราชพิธีใหญ่ อย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า สมเด็จพระบรมชนกนารายณ์เสด็จสวรรคตแต่วันพุธ เดือน ๘ แรม ๑๑ ค่ำ ปีวอกจศก จุลศักราช ๑๑๘๖ พระราชกุมารองค์นี้ มีพระชนมายุได้ ๑๖ ปีหย่อนอยู่เดือนหนึ่ง ได้เสด็จกลับคืนไปอยู่พระราชวังเดิม ได้ทำราชการในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความชอบจึงโปรดทรงตั้งให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมปรากฏพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้บังคับบัญชาว่ากล่าวกรมทหารแม่นปืนหน้าปืนหลัง และญวนอาสารบ แหกอาสาจาม แต่งกำปั่นเป็นเรือรบบางลำ และได้รับอาสาราชการเป็นแม่ทัพออกไปรบเมืองญวนครั้งหนึ่ง เมื่อปีฉลูนักษัตรตรีศก จุลศักราช ๑๑๒๓ เป็นปีที่ ๑๙ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประชวรตั้งแต่เดือนอ้าย ปิจอ โทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ มาเสด็จสวรรคตในวันพุธ เดือน ๕ ขึ้นค่ำ ๑ ปีกุนยังเป็นโทศก พระราชวงศานวงศ์และท่านเสนาบดี และข้าราชการเป็นอันมาก ปรีกษาพร้อมยอมถวายราชสมบัติและแผ่นดินแด่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าทั้ง ๒ พระองค์ เพื่อว่าพระองค์ใหญ่จะได้พระบรมราชาภิเษกในพระบรมมหาราชวัง และพระองค์น้อยจะได้รับพระบวรราชาภิเษกในพระบวรราชวัง พระองค์ใหญ่นั้น คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ พระองค์น้อยนั้น คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ท่านทั้งปวงพร้อมกันเชิญเสด็จพระองค์ใหญ่เข้ามารักษาพระบรมมหาราชวัง อยู่แต่ ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุนยังเป็นโทศก พระองค์น้อยได้เสด็จไปอยู่ในพระบวรราชวังแต่ ณ วันศุกร์เดือน ๖ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุนตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓

พระองค์ใหญ่เสด็จเถลิงถวัลยราช รับพระบรมราชาภิเษกในวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีกุนตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓ ทรงพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ สุธธสมมติเทพยพงศ วงศาอัครวงษेत्रิย วรชัฎยราชนิกโรดม จาตุรันต บรมมหาจักรพรรดิราช สังกาศบรมธรรมมิกมหाराชาธิราช บรมนารถบพิตร พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระเจ้าแผ่นดิน สยามใหญ่ที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์นี้ จึงโปรดให้ตั้งการพระบวรราชาภิเษกในพระบวรราชวัง แล้ว พระราชทานพระบวรราชาภิเษก มีพระนามในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระปวเรนทราเมศมหิศเรศ รังสรรค์ มหันตวรเดโชไชย มหาพาราคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ บวรจักรพรรดิราชบวรนารถ บพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้รับพระบวรราชโองการ อย่างสมเด็จพระเจ้าเอกาทศรถ ใน แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเก่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า อยู่หัว เมื่อได้พระบวรราชาภิเษกแล้ว ได้ทรงปฏิสังขรณ์พระบวรราชวังซึ่งชำรุดทรุดโทรมอยู่แต่ก่อน แก้ไขให้งามดีเป็นปรกติตั้งเก้าย่างยิ่งกว่าเก้าย่าง ได้จัดการทหารและเครื่องศัสตราวุธสรรพคุณยุทธโธปกรณ์ ขึ้นสำหรับแผ่นดินเป็นอันมาก ได้ทรงสร้างเรือรบกลไฟที่อ่าวสาวยุทธศาสตร์ลำหนึ่ง ชื่อยงยศโยชฌิยาลำ หนึ่งขึ้นสำหรับพระนคร เป็นความชอบแก่แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ ทรงพระเจริญวัยมาจนถึงปีวอกโทศก จุลศักราช ๑๒๒๒ มีพระราชบุตรพระราชธิดาเป็นอันมากนับถึง ๖๓ พระองค์ แต่สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังพระเยาว์ ๓๓ พระองค์ ยังคงอยู่ ๓๐ พระองค์ พระองค์เจ้าชาย ๑๖ พระองค์ พระองค์เจ้าหญิง ๑๔ พระองค์ ตั้งแต่ปลายปีระกาตรีศก จุลศักราช ๑๒๒๓ พระบาท สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรมีพระอาการต่าง ๆ ไปไม่เป็นปรกติไม่สบายพระองค์ สืบ ๆ มา ถึงเดือน ๖ ปีฉลูสัปดาห์ศก จุลศักราช ๑๒๒๗ ทรงพระประชวรมาก พระกายทรุดโทรม พระ กำลังหย่อนลง แพทย์หมอหลายพวกหลายเหล่าถวายพระโอสถแก้ไข พระอาการคลายบ้างแล้วทรุด ไปเล่า จนถึงวันอาทิตย์ เดือน ๒ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลูสัปดาห์ศก เวลาเช้า ๓ โมง คือ ๙ นาฬิกาแต่เที่ยว คิน เสด็จสวรรคตเมื่อเวลาพระอาทิตย์สถิตราศีธนูองศา ๒๕ สิริพระชนมายุตามจันทรคติอย่างชาว สยามใช้ได้ ๕๗ ปี กับ ๕ เดือนกับ ๕ วัน นับเป็นวันได้ ๒๐๙๔๓ กับเศษอีก ๔ ชั่วโมง เมื่อทรง พระประชวรหนักใกล้จะเสด็จสวรรคต ไม่ได้ทรงสั่งการอันหนึ่งอันใดให้ลำบากพระราชหฤทัย ไว้วาง พระราชอัยยาคัยแสดงการทรงเชื่อถือเป็นหนึ่งว่า สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชซึ่งดำรงยุดิธรรม จะ ทรงพระราชดำริแล้วดำรัสการทุกสิ่งทุกอย่างสมควรแก่เหตุผลโดยยุดิธรรม และราชการแผ่นดินไม่ต้อง ทรงพระวิตกเพราะเคยเห็นการที่ชอบเป็นมาแล้วแต่หนหลังนั้นเป็นอันมาก

ท่านทั้งปวงอ่านเรื่องนี้แล้วจงปลงธรรมสังเวชเถิด ว่าสมบัติวิบัติทั้งปวงเป็นความทุกข์สำหรับ สงสารวิญญู ความดีด้อยและ ความกำหนดในของทุกอย่างเพื่อออกจากทุกข์ทั้งปวง เป็นความดีแท้แล

ตอนที่ ๒ พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระนิพนธ์สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ถึงปีกุน จุลศักราช ๑๒๑๓ พ.ศ. ๒๓๕๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจุฑามณีกรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นพระมหากษัตริย์ แต่ให้มีพระเกียรติยศเป็นอย่างพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงยกย่องสมเด็จพระเอกาทศราชอนุชาหมากษัตริย์ครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้แก้ไขประเพณีการฝ่ายพระราชวังบวร ให้สมกับพระเกียรติยศที่ทรงยกย่องสมเด็จพระอนุชาธิราชนั้นหลายประการเป็นต้นว่า นามวังหน้าซึ่งเคยเรียกในราชการว่า “พระราชวังบวรสถานมงคล” ให้เปลี่ยนนามเรียกว่า “พระบวรราชวัง” พระราชพิธีอุปราชากิเษกให้เรียกว่า “พระราชพิธีบวรราชากิเษก” พระนามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ แบบเดิมว่า “พระมหากษัตริย์กรมพระราชวังบวรสถานมงคล” พระราชทานพระนามอย่างพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” และขานคำรับสั่งกรมพระราชวังบวร ซึ่งเคยใช้ว่า “พระบัณฑูร” โปรดให้เปลี่ยนเป็น “พระบวรราชโองการ” ว่าโดยย่อเดิมคำ “บรม” เป็นฝ่ายวังหลวง และคำ “บวร” เป็นฝ่ายวังหน้าเป็นคู่กันเกิดขึ้นในคราวนี้เป็นปฐม

เพราะเหตุที่เปลี่ยนพระราชพิธีอุปราชากิเษกเป็นบวรราชากิเษกดังกล่าวมานี้ ลักษณะการพิธีจึงเอาแบบอย่างพิธีบรมราชากิเษกทางวังหลวง ไปแก้ไขลดลงเป็นตำราพิธีบวรราชากิเษก ตั้งแต่นั้นแต่เชิญพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไปประทับอยู่ในพระราชวังบวร แต่ก่อนงานพระราชพิธีบวรราชากิเษก เสด็จประทับแรมอยู่ในพระนาคที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย เหมือนอย่างทางวังหลวง เสด็จประทับแรมอยู่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ฉะนั้น ครั้นพระราชพิธีบรมราชากิเษกเสร็จแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พร้อมณชูประกษยาสถานที่พระองค์ทรงมูรธาภิเษกไปปลุกพระราชทานให้เป็นที่สรงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนที่ทำการพระราชพิธีนั้นที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์* จัดตั้งเทียนไชยและเตียงพระสงฆ์สวดภาณวาร(อย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยในพระราชวังหลวง) ที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยจัดตั้งพระแท่นมณฑลและเป็นที่พระราชาคณะผู้ใหญ่สวดมนต์ (อย่างที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในพระราชวังหลวง) แต่งดพระที่นั่งอัฐทิศและพระที่นั่งภัทรบิฐหาตั้งไม่ ที่พระที่นั่งวสันตพิมานในห้องพระบรรทมจัดเป็นที่ประทับทรงสดับพระสงฆ์ธรรมยุติกาจาริฎพระปริต (อย่างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานในพระราชวังหลวง) โรงพิธีพราหมณ์ปลุกในสนามหน้าพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ตามอย่างอุปราชากิเษก แต่ไม่มีกระบวนแต่เสด็จเหมือนอุปราชากิเษกแต่ก่อน เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับอยู่ในพระราชวังบวร แล้ว

* เดิมเรียกพระที่นั่งสุทโธสวรรย์ เข้าใจว่าเปลี่ยนเป็นพุทไธสวรรย์ เมื่อครั้งกรมพระราชวังบวรมหาดัศดุพลเสพ ตั้งจะอธิบายต่อไปข้างหน้า

** ในจดหมายเหตุเก่ากล่าวคำว่า พระสงฆ์สวดมนต์ในพระที่นั่งทั้ง ๓ องค์ที่กล่าวนามมานั้น แต่รายการที่กล่าวตามสันนิษฐานเชื่อว่าไม่มีผิด

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ตั้งสวดเมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ เป็นวันแรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราแห่สี่สาย ขึ้นไปยังพระบวรราชวัง ในเวลาบ่ายทั้ง ๓ วัน ครั้น ณ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๓ ค่ำ เป็นพระฤกษ์บรมราชาภิเษก เสด็จขึ้นไป ในเวลาเช้า พระราชทานน้ำอภิเษกและพระสุพรรณบัฏ กับทั้งเครื่องราชูปโภคแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นเสด็จกลับแล้ว (ในจดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ว่า) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จลงมาถวายดอกไม้ธูปเทียนที่ในพระบรมมหาราชวัง และวันรุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปพระราชทานต้นไม้เงินทองของขวัญ ในการเฉลิมพระราชมนเทียรที่พระบวรราชวังอีกครั้งหนึ่งและในการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรครั้งนั้น โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์เสนาอำมาตย์ราชเสวกทั้งฝ่ายวังหลวงวังหน้าถวายดอกไม้ธูปเทียน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงประพุดติตามแบบอย่างเจ้านายรับกรม คือ ถวายดอกไม้ธูปเทียนแก่พระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งเจริญพระชนมายุ ยิ่งกว่าพระองค์ทุก ๆ พระองค์ ครั้นเสร็จการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรแล้ว โปรดให้แห่เสด็จพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสียบพระนครทางสถลมารคอีกวันหนึ่ง จึงเสร็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวบรมราชาภิเษก พระชนมายุได้ ๔๓ พรรษา เสด็จขึ้นไปประทับที่พระบวรราชวังเวลากำลังปรักหักพังทรุดโทรมทั่วไปทั้งวัง ชำราชากรวังหน้าที่ได้ตามเสด็จไปแต่แรกเล่ากันว่า ถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวออกพระโอษฐ์ว่า “เออ อยู่ดู ๆ ก็ให้มาเป็นสมภารวัดร้าง” ความขื่อนี้สมกับคำพระครูธรรมวิธานาจารย์สอน^๗ เล่าว่า เมื่อก่อนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประทับที่วังหน้านั้น วังหน้ารกร้างหักพังมาก ซุ้มประตูและหลังคาป้อมปราการรอบวังหักพังเกือบหมด กำแพงวังชั้นกลางก็ไม่เห็นมี ท้องสนามในวังหน้าชาวบ้านเรียกกันว่า “สวนพันชาติ” เพราะพันชาติตำรวจปลูกเห้ายาเรือนอาศัยและขุดร่องทำสวนเต็มตลอดไปจนถึงพระที่นั่งคิวโมกข์พิมานและพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ สถานที่ต่าง ๆ เช่น ศาลาลูกขุนและโรงช้างเป็นต้นของเดิมหักพังหมดมีแต่รอยเหลืออยู่ตรงที่ที่สร้างขึ้นมาใหม่ พระครูธรรมวิธานาจารย์ว่าสถานที่ต่าง ๆ ที่เห็นกันในชั้นหลัง เป็นของสร้างครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแทบทั้งนั้น ความที่พระครูธรรมวิธานาจารย์กล่าวนี้ยุติด้วยเหตุการณ์ คิดดูแต่สร้างวังหน้ามาจนเวลานั้นได้ถึง ๖๕ ปี ปรากฏว่าได้ซ่อมแซมปฏิสังขรณ์แต่พระราชมนเทียรเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นอกจากพระราชมนเทียรเห็นจะชำรุดทรุดโทรมทั่วไปทั้งวัง และคงเป็นด้วยเหตุที่วังหน้ารกร้างทรุดโทรมลงนี้เอง จึงมีหมายรับสั่งปรากฏอยู่ว่า เมื่อก่อนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จขึ้นไปประทับที่วังหน้านั้น ให้ทำพิธีฝังอาถรรพณ์ใหม่เมื่อเดือน ๖ ขึ้น ๑ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด

^๗ พระครูธรรมวิธานาจารย์ได้อุบัติมหาอาตมาแต่เป็นเด็กศิษย์วัด จนอายุกว่า ๕๐ ได้เคยเดินผ่านไปมาทางวังหน้าเสมอตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๓

ให้แก่พระพุทธรูปที่กลับปัดสัทธิประดิษฐานในพระราชวังบวรฯ และในวันนั้นเวลาบ่ายพระสงฆ์ ๒๐ รูปสวดมนต์ที่ในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย รุ่งขึ้นวันขึ้น ๒ ค่ำเวลาเช้า พราหมณ์ฝังหลักอาถรรพ์ทุกป้อม และประตูพระราชวังบวรฯ รวม ๘๐ หลัก เข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปประทับที่พระราชวังบวรฯ ในวันแรม ๒ ค่ำเดือน ๖ นั้น

ตามที่ได้ความในจดหมายเหตุและที่พระครูธรรมวิธานอาจารย์ เล่าให้ฟังดังกล่าวมา เป็นอันยุติได้ว่า พระราชมนเทียรและสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในแผนที่วังหน้าเป็นของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาใหม่เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โดยมาก แต่การที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาขึ้น ถ้าจะกำหนดโดยเหตุ ต่างกันเป็น ๓ ประการ คือ ก่อสร้างเฉลิมพระเกียรติยศที่เสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินนั้นประการ ๑ ก่อสร้างแทนของเดิมซึ่งปรักหักพังไปให้บริบูรณ์ตั้งแต่ก่อนประการ ๑ ก่อสร้างตามลำพังพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกประการ ๑ จะอธิบายต่อไปนี้ทีละอย่าง

สิ่งที่สร้างขึ้นเฉลิมพระเกียรติยศพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เล่ากันมาว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเกือบจะทั้งนั้น ทั้งพระราชมนเทียรสถานและเครื่องราชูปโภคทั้งปวง ตลอดจนตำแหน่งขุนนาง ยกตัวอย่างเช่นว่า จำตำราทรงตั้งขึ้นใหม่ในทำเนียบข้าราชการวังหลวง ก็โปรดให้ตั้งขึ้นใหม่ในทำเนียบข้าราชการวังหน้าด้วยจะนี้เป็นต้นว่าโดยย่อเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศสำหรับวังหลวงมีอย่างไร ก็ทรงพระราชดำริให้มีขึ้นทางวังหน้าในครั้งนั้นโดยมาก จะกล่าวแต่เฉพาะพระราชมนเทียรก่อน คือ

ข้อสำคัญ ปราสาทไม่เคยมีในพระราชวังบวรสถานมงคล จึงโปรดให้สร้างปราสาทขึ้นข้างหน้ามุขพระที่นั่งพุทไธสวรรย์องค์ ๑ ขนาดและรูปสัณฐานอย่างพระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ในพระบรมมหาราชวังชานานนามว่า “พระที่นั่งคชกรรมประเวศ” มีเกยสำหรับขึ้นทรงช้างอยู่ข้างหน้า

สร้างพระที่นั่งโถง ทำนองพระที่นั่งดุสิตาภิรมย์ในพระราชวังหลวง ตรงมุมกำแพงบริเวณหน้าพระที่นั่งอิศราวินิจฉัย มุมข้างใต้องค์ ๑ มุมข้างเหนือองค์ ๑ มีเกยสำหรับทรงพระราชยานชานานนามว่า “พระที่นั่งมิ่งคลาภิเศกองค์ ๑ พระที่นั่งเอกอลงกฏองค์ ๑” ยังอยู่จนทุกวันนี้ทั้ง ๒ องค์

ในศาลาข้างท้องพระโรง สร้างพระที่นั่งโถงองค์ ๑ เหมือนอย่างพระที่นั่งสนามจันทร์ และเรียกว่าพระที่นั่งสนามจันทร์อย่างเดียวกับในพระบรมมหาราชวัง พระที่นั่งองค์นี้ยังอยู่แต่ชำรุดจนพังอยู่แล้ว

สร้างพลับพลาสูงที่ทอดพระเนตรฝึกซ้อมทหารบนกำแพงพระบวรราชวังด้านตะวันออก องค์ ๑ อย่างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ในพระราชวังหลวง แต่เป็นพลับพลาโถง เส้าไม้หลังคาไม่มียอด เข้าใจว่าจะเหมือนอย่างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เมื่อแรกสร้าง ก่อนแก้เป็นปราสาทเมื่อในรัชกาลที่ ๓

สร้างพระตำหนักหน้าที่ทำตำหนักแพหุ้ม ๑ เป็นเครื่องไม้ทำนองพระที่นั่งสร้างที่ทำราชวรดิษฐ์เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ชานานนามว่า พระที่นั่งมหรณพพิมานองค์ ๑ พระที่นั่งชลสถานทิพอาสน์องค์ ๑

พระที่นั่งประพาสคงคาองค์ ๑ พระที่นั่งนันทิทัศนาวารมย์ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

สิ่งซึ่งสร้างขึ้นแทนของเก่า แต่ถ่ายแบบอย่างของพระราชวังหลวงไปสร้างเฉลิมพระเกียรติยศก็มีหลายอย่าง เช่น โรงช้างต้น ม้าต้น และประตุมหาโกศราชสร้างใหม่เป็นประตูชั้นกลาง ทำเป็นประตูสองชั้นอย่างประตูพิฆาตไชยศรีในพระราชวังหลวงนั้น เป็นต้น การชักธงตราแผ่นดินที่ในพระราชวังมีขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ในพระราชวังหลวงตั้งเสาชักธงพระมหามงกุฎ ที่พระบวรราชวังก็โปรดให้ตั้งเสาชักธงจุฬามณีอย่างเดียวกัน

สิ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นให้บริบูรณ์ตามของเดิมนั้น เช่น สร้างทิมดาบ เชื้อนเพชร โรงช้าง โรงม้า ศาลาอุกขุน เป็นต้น ตลอดจนก่อสร้างป้อมประตูที่ปรักหักพังให้กลับตึ้นดังเก่า ของเหล่านี้ที่ของเดิมเป็นเครื่องไม้ สร้างใหม่เป็นเครื่องก่ออิฐถือปูนโดยมากตำหนักข้างในก็ซ่อมใหม่ทั้งหมดในครั้งนั้น

สิ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างตามพระราชหฤทัยของพระองค์เองนั้นคือพระราชมนเทียรที่เสด็จประทับในพระบวรราชวัง ไม่พอพระราชหฤทัยที่จะประทับพระวิมานของเดิมจะสร้างพระราชมนเทียรใหม่เป็นที่ประทับ แต่ที่พระบวรราชวังชั้นในคับแคบ จึงโปรดให้ขยายเขตชั้นในขึ้นไปทางด้านเหนือ (เขตเดิมอยู่ตรงแนวถนน แต่ประตูสุดท้ายตามทางตะวันออกในแผนที่) และให้หรือโรงละครซึ่งกรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ทรงสร้างไว้แต่เดิมนั้นเสีย แล้วสร้างพระราชมนเทียรใหม่ในที่บริเวณนั้นองค์ ๑ สร้างเป็นแก่งหินโดยฝีมืออย่างประณีตบรรจง ครั้นสำเร็จเสด็จขึ้นประทับ เผอิญประชวรเสาะและติดต่อมาไม่เป็นปกติ จึงเสมาดู กราบทูลว่าเพราะพระที่นั่งแก่งที่ประทับนั้นสร้างในที่กวางจุกไม่ดีเป็นอุปมงคล จึงโปรดให้หรือพระที่นั่งแก่งนั้นไปปลูกเสียที่วังใหม่ (ตรงที่สร้างโรงกษาปณ์เดี๋ยวนี้) ถึงรัชกาลที่ ๕ แก่งนี้ว่างอยู่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทอดพระเนตรเห็นแต่ยังทรงพระเยาว์ โปรดว่าฝีมือที่ทำประณีตน่าเสียดาย จึงให้ย้ายเอาไปปลูกไว้ในพระราชวังดุสิต เป็นที่สำหรับเจ้านายวังหน้าไปประทับเวลาเสด็จขึ้นไปเผ่ายังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ครั้งเมื่อหรือพระที่นั่งแก่งออกไปจากพระบวรราชวังแล้ว จึงทรงสร้างพระที่นั่งอีกองค์ ๑ ในบริเวณเดียวกัน เป็นแต่เลื่อนไปข้างตะวันออกหน่อยหนึ่ง พระที่นั่งองค์ใหม่นี้ทำเป็นตึกแบบฝรั่งสร้างโดยประณีตบรรจงเหมือนกัน ขนานนามว่า “พระที่นั่งอิศเรศราชานุสร” พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับอยู่ที่พระที่นั่งองค์นี้ตลอดมาจนเสด็จสวรรคต พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรยังอยู่จนทุกวันนี้

อีกอย่างหนึ่งโปรดให้หรือพระตำหนักแดงที่พระราชวังเดิม มาปลูกไว้ในพระบวรราชวังข้างด้านตะวันตกตรงมุมวังที่ขยายใหม่ พระตำหนักแดงนี้เข้าใจว่าเป็นพระตำหนักเดิมของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเรื่องตำนานจะกล่าวที่อื่นต่อไปข้างหน้า

อนึ่ง เมื่อในรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระบาทสมเด็จพระ

พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบังคับบัญชาทหารปืนใหญ่ จึงทรงศึกษาวิชาทหารอย่างยุโรป แล้วเอาเป็นพระธุระฝึกหัดจัดทหารตลอดมา และอีกประการ ๑ โปรดวิชาต่อเรือกำปั่นรบ ได้ทรงศึกษาดำรงเครื่องจักรกลกับมิชชันนารี จนทรงสร้างเครื่องเรือกลไฟขึ้นได้ในเมืองไทยเป็นเครื่องแรก จึงเป็นเหตุให้โปรดทั้งวิชาการทหารบกทหารเรือมาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ครั้นเสด็จเฉลิมพระยศบรรราชภิเษกแล้ว ก็ทรงจัดตั้งทหารวังหน้าขึ้นทั้งทหารบกทหารเรือ จ้างนายร้อยเอกนอกชานายทหารอังกฤษ ซึ่งภายหลังได้เป็นกงสุลเยเนอรัลอังกฤษในกรุงเทพฯ และเป็นเซอร์ธอมมัสนอกชานั้น มาเป็นครูฝึกหัดตามแบบอังกฤษ ส่วนทหารเรือก็ให้พระเจ้าลูกเธอเป็นนายทหารเรือหลายพระองค์ และทรงต่อเรือรบกลไฟ มีเรืออาสาตอร์ค และเรือยิงคอปโยชฌิยาเป็นต้น สิ่งสมป็นใหญ่น้อยแลเครื่องศาสตราวุธยุทธภัณฑ์สำหรับการทหารนั้นมากมาย จึงต้องสร้างสถานที่เพิ่มเติมขึ้นในวังหน้า เช่น โรงปืนใหญ่ โรงทหาร คลังสรรพยุทธและตึกดิน ที่ปรากฏในแผนที่วังหน้าล้วนเป็นของสร้างขึ้นในครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งนั้น ส่วนโรงทหารเรือนั้นจัดตั้งที่ริมแม่น้ำข้างใต้ตาดหนักแพ ตรงที่เป็นโรงทหารเตี้ยวันนี้

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างวังใหม่วัง ๑ ที่ริมคลองคูเมืองเดิมข้างฝั่งเหนือ ตรงที่เป็นโรงฆาปณ์ทุกวันนี้ ทำทางฉนวนออกจากพระบวรราชวังข้ามคลองไปจนถึงวังใหม่ วังใหม่นี้สร้างเป็นอย่างตึกฝรั่งทั้งวังว่าจะไว้เป็นที่เสด็จไปประทับสำราญพระราชอิริยาบถ แต่ทำยังไม่ทันแล้วเสด็จสวรรคตเสียก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานให้เป็นวังกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อมา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เล่ากันว่าพระอัยยาศัยไม่โปรดที่จะแสดงยศศักดิ์ โดยปกติเสด็จออกให้ข้าราชการเฝ้าก็เสด็จออกที่โรงรถ ต่อเวลามีการพิธีจึงเสด็จออกท้องพระโรงจะเสด็จที่ใดถ้ามิได้เป็นราชการงานเมือง ก็มักจะเสด็จแต่โดยลำพังพระองค์ บางทีทรงม้าไปกับคนตามเสด็จคนหนึ่งสองคน โดยพอพระราชหฤทัยที่จะเที่ยวประพาสมิให้ใครรู้ว่าพระองค์เสด็จ แม้จะเสด็จไปตามวังเจ้านายก็ไม่มีใครให้รู้พระองค์ก่อน พระองค์เจ้าประดิษฐวรการเคยตรัสเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เมื่อแรกได้บังคับช้างลิบหมูแต่ยังเป็นหม่อมเจ้าอยู่นั้น ครั้งหนึ่งเวลาค่ำแล้ว ได้ยินเสียงคนมาร้องเรียกที่ประตูวัง ให้คนเปิดประตูออกมาพบพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปที่วัง พระองค์เจ้าประดิษฐฯ ตกพระทัยออกไปเชิญเสด็จมาประทับบนหอนั่ง เวลานั้นมีแต่ได้จุกอยู่ใบหนึ่ง จะเรียกพรมเจียมมาปูรับเสด็จก็รับสั่งห้ามเสีย ประทับยอ ๆ ดำรัสเรื่องที่โปรดให้ทำสิ่งของถวายไปพลางและทรงเชิญได้ไปพลาง จนเสร็จพระราชธุระจึงเสด็จทรงม้ากลับไปพระบวรราชวัง อันเรื่องทรงม้า เล่ากันว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดนัก ประทับอยู่บวรราชวังเสด็จทรงม้าเล่นในสนามไม่ขาด บางทีก็ทรงคลี บางทีเวลากลางคืนให้เล่นขี่ม้าชอนหา วิธีเล่นนั้นให้มีคนขี่ม้าตะพายยามตัวแต่งตัวเหมือนกับคนอยู่ योग อีกคนหนึ่ง คนขี่ม้าหน้าต้องได้ตัวก่อนจึงจะเข้า योग ได้ ความสนุกอยู่ที่รู้ไม่ได้ว่าม้าไหนเป็นม้าตัวและม้าไหนเป็นม้าอยู่ योग เพราะแต่งตัวเหมือนกัน บางทีคนขี่ม้าตัว

แก๊งไล่ ผู้ที่ไม่รู้หลงหน้เลยเข้าโยงไม่ได้ก็มี เล่ากันว่าสนุ๊กนัก บางทีก็ถึงทรงม้าเข้าล่อช้างน้ำมัน ครั้งหนึ่งว่าทรงม้าผ่านตัวโปรดขึ้นระวางเป็นเจ้าพระยาสายฟ้าพาด เข้าล่อช้างพลายแก้วซึ่งขึ้นระวาง เป็นพรายไฟภักทลป์ เวลาตกล้ำมันพอช้างไล่ทรงกระทบพระบาทจะให้ม้าวิ่ง ม้าตัวนั้นเป็นม้าเดิน น้อยดีไปเดินน้อยเสีย เล่ากันว่าวันนั้นหากหม้ออาจซึ่งเป็นหม้อตัวดีที่พลายแก้ว เอาขอพันทที่สำคัญ เหนี่ยวพลายแก้วไว้โดยฝีมือ อีกนัยหนึ่งว่าปิดตาช้างแล้วเบนไปเสียทางอื่นทัน พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่เป็นอันตราย เห็นจะเป็นเพราะเหตุที่โปรดการทกล้ำทหารและสนุ๊กคะนอง ต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ จึงเกิดเสียงกระซิบลือกันว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวิชาอาคม บางคนว่าหายพระองค์ได้บ้างว่าเสด็จลงเหยียบเรือกำปั่นฝรั่งเอียงก็มี กระบวนทรงช้างก็ว่าแข็งนัก ของที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดทรงเล่นที่เล่าลือกันอีกอย่างหนึ่งก็แอ่วลาว ว่าทรงได้ สันทัดทั้งแค้นทั้งแอ่ว คำแอ่วเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีปรากฏ อยู่จนบัดนี้หลายเล่มสมุด เซอร์ยอนเบาริงราชทูตอังกฤษเข้ามากรุงเทพฯ แต่งหนังสือกล่าวไว้ว่า เมื่อ วันที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเลี้ยงนั้น เมื่อเสร็จการเลี้ยงแล้วทรงแค้นให้ฟัง เซอร์ยอนเบาริงชมไว้ในหนังสือว่าทรงเพราะนั้

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จดำรงราชสมบัติอยู่ ๑๕ ปี ในตอนปลายเกิดวันโรค ขึ้นภายในพระองค์มีพระอาการประชวรเสาะแสมาหลายปี จึงต้องเสด็จไปเที่ยวรักษาพระองค์ตาม หัวเมืองเนื่อง ๆ กล่าวกันว่ามักเสด็จไปประทับตามถิ่นที่มีบ้านลาวเพราะโปรดแอ่วลาว เสด็จไปประทับ ที่บ้านล้มปะทวน แขวงจังหวัดนครไชยศรีบ้าง ทางเมืองพนสนิมบ้าง แต่ไปประทับที่ตำหนักบ้าน สีทาแขวงจังหวัดสระบุรีโดยมาก จนปีฉลู จุลศักราช ๑๒๒๗ พ.ศ. ๒๔๐๘ พระอาการที่ประชวรหนักลง ต้องเสด็จกลับกรุงเทพฯ และในเดือนนี้ปีฉลูสัปดาห์นั้น เป็นกำหนดพระฤกษ์จะได้ทำการพระราชพิธี โสกันต์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ ราชดำริว่าสมเด็จพระอนุชาธิราชประชวรมากอยู่ จะโปรดให้เลื่อนงานโสกันต์ไป ความทราบถึงพระ บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกราบทูลขออย่าให้เลื่อนงานว่าพระองค์ประชวรมากอยู่แล้วจะไม่ได้ มีโอกาสสมโภช จึงต้องโปรดให้คงงานไว้ตามพระฤกษ์เดิม ครั้นถึงงานพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานเตรียมกระบวนจะเสด็จลงมาจรดพระกรรไกรพระราชทาน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ต้องรับสั่งให้ทอดที่ราชอาสน์เตรียมไว้รับเสด็จตามเคยทั้งทรงทราบ อยู่ว่าพระอาการมากจะไม่เสด็จลงมาได้ โดยจะมีให้สมเด็จพระอนุชาธิราชทรงโทมสนั้นน้อยพระทัย ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาก ข้าพเจ้าเคยได้ยินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งเล่าว่า เมื่อยังทรงพระเยาว์ อยู่ นั้น เสด็จขึ้นไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อใด มักดำรัสเรียกเข้าไปให้ใกล้แล้ว ยกพระหัตถ์ลูบ รับสั่งว่า “เจ้าใหญ่นี้แหละต่อไปจะเป็นที่พึ่งของญาติได้”

ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประชวรหนักนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นไปทรงรักษาพยาบาลทั้งกลางวันกลางคืน ประชวรมาจนวันอาทิตย์ เดือนนี้ แรม ๖ ค่ำ พอเป็นวันสุดท้ายพระราชพิธีโสกันต์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ พระชนมายุได้ ๕๘ พรรษา การพระศพโปรดให้เรียกว่าพระบรมศพ จัดเหมือนอย่างพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุกอย่าง เว้นแต่มิได้ทรงพระลงเงินกับมิได้ให้โกนหัวทั้งแผ่นดิน เป็นแต่ที่มีสังกัดในพระบวรราชวังเหมือนอย่างกรมพระราชวังบวร แต่ก่อนมา

ครั้นถึงปีชกาล พ.ศ. ๒๔๐๙ โปรดให้ทำพระเมรุที่ท้องสนามหลวงตามแบบอย่างพระเมรุพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน และจัดการแห่พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำนองครั้งกรมพระราชวังบวรมหาเสนาฯ ในรัชกาลที่ ๒ แต่เพิ่มเติมพระเกียรติยศพิเศษขึ้นเป็นหลายประการ

ปรากฏรายการงานพระเมรุครั้งนั้น ว่า ณ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ เชิญพระบรมธาตุแห่แต่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัยในพระบวรราชวัง ออกประตุมหาโกศราชและประตูบวรยาดราดด้านตะวันออก มาสมโภชที่พระเมรุวันกับคืนหนึ่ง แห่พระบรมธาตุกลับแล้ว ถึงเดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ เพลา ๒ โมง เชิญพระบรมศพแห่ออกประตูโกลาสพิมานชั้นกลางด้านเหนือ และประตูพิจิตรเจษฎาด้านตะวันตก พระบวรราชวัง ไปถึงพระตำหนักแพ เชิญพระบรมโกศประดิษฐานเหนือพระแท่นแว่นฟ้าในเรือพระที่นั่งกิ่งไกรสรมุข แห่ลงลงมาประทับที่พระราชวังเดิม ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประทับอยู่ตลอดในรัชกาลที่ ๓ มีมหรสพสมโภชคืนหนึ่ง ครั้นเวลาตึกเคลื่อนเรือพระบรมศพประทับที่ท่าฉนวนวัดพระเชตุพน รุ่งขึ้น ขึ้น ๖ ค่ำ เวลาเช้าแห่กระบวนน้อยไปยังที่ตั้งกระบวนใหญ่ที่ถนนสนามไชย เชิญพระบรมโกศขึ้นพระมหาพิชัยราชรถแห่ไปยังพระเมรุมาศ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล และมีมหรสพสมโภช ๗ วัน แล้วพระราชทานเพลิงเมื่อขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๓ เมื่อเสร็จการสมโภชพระบรมอัฐิแล้ว โปรดให้เชิญไปประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ในพระบวรราชวัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตนั้น วังหน้าผิดกับเวลาเมื่อกรมพระราชวังบวร รัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ สวรรคตหลายอย่าง เป็นต้นว่า พระราชวังบวร ที่เคยชำรุดทรุดโทรม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปฏิสังขรณ์ให้กลับบริบูรณ์แล้วทั้งข้างหน้าข้างในทั่วไป และเจ้านายฝ่ายในพระบวรราชวังก็มีมากขึ้น มีพระองค์เสด็จอยู่ทั้ง ๔ รัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าไม่ควรจะทิ้งพระบวรราชวังให้เป็นวังร้างเปล่าเหมือนอย่างแต่ก่อน และตามราชประเพณีครั้งกรุงศรีอยุธยาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จไปประทับอยู่วังหน้าก็เคยมีดั่งกล่าวมาแต่ก่อนแล้ว จึงเสด็จขึ้นไปประทับเป็นประธานในพระบวรราชวังเนื่องๆ บางทีก็เสด็จไปเยี่ยมเยียนเฉพาะเวลา บางทีประทับแรมอยู่ก็มีบ้าง และเวลานั้นมีแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระวิสูตรวาริ(มล)สร้างถวายเป็นตรงหน้าพระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ยังค้างอยู่ จึงโปรดให้สร้างต่อมาจนสำเร็จ ชานานนามว่า “พระที่นั่งบวรบริวัติ” เป็นที่ประทับเวลาเสด็จไปอยู่พระบวรราชวังยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ แต่ต่อมาดำรัสว่าที่พระที่นั่งบวรบริวัติถูกแดดบ่าร้อนจัดนักโปรดให้สร้างตึกอีกหลัง ๑ ต่อไปข้างเหนือ การยังไม่สำเร็จจนตลอดรัชกาลที่ ๔

ตรงนี้จะควรจะกล่าวถึงเรื่องข้าราชการวังหน้าแทรกสักหน่อย ด้วยเนื่องในเรื่องตำนานของวังหน้ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนกรุงรัตนโกสินทร์ ตำแหน่งข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรฯ ไม่ปรากฏทำเนียบในกฎหมายเดิม แต่มีข้าราชการบางตำแหน่งในทำเนียบเดิม เช่น หลวงมหาอำมาตย์ว่าเป็นสมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ หลวงธรรมไตรโลก ว่าเป็นสมุหพระกลาโหมฝ่ายเหนือ คำว่า “ฝ่ายเหนือ” ที่กล่าวในทำเนียบหมายความว่า ราชอาณาจักรฝ่ายเหนือคือเมืองพิษณุโลกเป็นแน่ไม่มีที่สงสัย คือ เป็นอัครมหาเสนาบดีของเจ้าที่ครองเมืองพิษณุโลก ถึงเจ้ากรมพระตำรวจตำแหน่งขุนราชนรินทร์ ขุนอินทรเดช ที่เรียกว่า “กรมพระตำรวจนอก” นั้น ก็เป็นตำแหน่งตำรวจฝ่ายเหนืออย่างเดียวกัน ด้วยมีปรากฏในเรื่องพระราชพงศาวดารว่า เมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดีมาล้อมกรุงศรีอยุธยาไว้ พระมหาธรรมราชาที่ครองเมืองพิษณุโลกมาในกองทัพกับพระเจ้าหงสาวดีเสด็จเข้ามาว่ากล่าวชาวเมืองให้ยอมแพ้ ชาวเมืองไม่เชื่อกลับไปบอกรับพระมหาธรรมราชา ขุนอินทรเดชเข้าอุ้มพระองค์พาหนีไป ความอันนี้เป็นหลักฐานว่าตำแหน่งขุนอินทรเดชเป็นตำรวจพิษณุโลก เลยล่อให้เห็นต่อไปว่าที่เรียกในทำเนียบว่า “ตำรวจสนม” ซึ่งขุนพรหมบริรักษ์ ขุนสุริยภักดีเป็นเจ้ากรมนั้น เดิมเห็นจะเป็นตำรวจสำหรับพระอัครมหาเสนาบดี ตำรวจสำหรับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน เดิมมีแต่ ๔ ตำรวจเท่านั้น ตำแหน่งข้าราชการฝ่ายเหนือที่กล่าวมานี้เห็นจะรวมสมทบเข้าในทำเนียบข้าราชการวังหลวง เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนั่นเอง หรือมีฉะนั้นก็ในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่จริงตำแหน่งข้าราชการตามทำเนียบฝ่ายพระราชวังบวรฯ ที่ปรากฏในชั้นหลัง เช่น พระยาจำแสนยากร และพระยากลาโหมราชเสนาเป็นต้น น่าจะเกิดขึ้นเมื่อครั้งสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นพระมหาอุปราช ด้วยมีพระเกียรติยศเหมือนอย่างพระเจ้าแผ่นดินแต่ไม่ปรากฏหลักฐาน ในหนังสือพระราชพงศาวดารว่ามีชื่อขุนนางวังหน้าตามทำเนียบใหม่บางตำแหน่งปรากฏต่อเมื่อสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นพระมหาอุปราชในแผ่นดินพระศรีสุธรรมราชา จึงสันนิษฐานว่าจะพึงตั้งทำเนียบข้าราชการวังหน้าสังกัดเป็นหมวดหมู่เมื่อตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเป็นเดิมมา ข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรฯ ที่มาตั้งในกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ นั้น เอาทำเนียบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยามาตั้ง แล้วเพิ่มเติมขึ้นเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ตรงกับทำเนียบวังหลวง เหตุด้วยมีพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ตำแหน่งข้าราชการวังหน้าจึงมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก

อนึ่ง ตามประเพณีมีแต่โบราณมาเวลาว่างพระมหาอุปราช จะเป็นเหตุพระมหาอุปราชเสด็จผ่านพิภพเป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ดีหรือพระมหาอุปราชสวรรคตก็ดี ข้าราชการวังหน้าต้องมาสมทบเป็นข้าราชการวังหลวง ผู้ที่รับราชการกรมไหนในวังหน้าก็มารับราชการในกรมนั้นในพระราชวังหลวง แต่นั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงตั้งทั้งตำแหน่งข้าราชการฝ่ายวังหลวงและวังหน้า จนทรงตั้งพระมหาอุปราชเมื่อใด ข้าราชการที่ตำแหน่งเป็นฝ่ายพระราชวังบวรฯ ก็กลับไปรับราชการในพระมหาอุปราชเป็นประเพณีมีมาดังนี้

พิเคราะห์ในทางพงศาวดารของข้าราชการวังหน้าในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ เมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ กรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาททรงเลือกสรรผู้ซึ่งทรงคุ้นเคยใช้สอยในพระองค์มาแต่ก่อน มาตั้งเป็นข้าราชการวังหน้าตามพระอัยยาคัย ข้าราชการวังหลวงกับวังหน้าครั้งนั้นเสมอเป็นต่างพวก มาในตอนปลายจึงมีเหตุเกิดเป็นอริกัน เมื่อกรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว ข้าราชการวังหน้ามาสมทบอยู่ในพระราชวังหลวง ๓ ปี ชุมนางครั้งกรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทที่ร้ายก็ถูกกำจัดไป ที่ดีก็ย้ายไปรับราชการตำแหน่งในพระราชวังหลวง เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้อุปราชาภิเษกเป็นกรมพระราชบวรสถานมงคล ข้าราชการวังหน้าชั้นเดิมเห็นจะเหลืออยู่น้อย จึงปรากฏว่าทรงตั้งข้าหลวงเดิมเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระราชวังบวรฯ โดยมาก ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ มีพระราชประสงค์ตัวคนที่ได้ทรงตั้งเป็นตำแหน่งขุนนางวังหน้าไว้รับราชการในพระราชวังหลวงจึงต้องจัดหาข้าราชการวังหน้าชั้นใหม่สำหรับสมเด็จพระอนุชาธิราชพระबंधนรินทร์น้อยที่ได้อุปราชาภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในครั้งนั้นเห็นจะทรงพอพระราชดำริปรึกษากันจะป้องกันมิให้ข้าราชการวังหน้ากับวังหลวงเกิดเป็นต่างพวกต่างเหล่าตั้งแต่ก่อน จึงโปรดให้จัดบุตรหลานข้าราชการผู้ใหญ่ในพระราชวังหลวงแบ่งไปรับราชการมีตำแหน่งในฝ่ายพระราชวังบวรฯ ทุก ๆ ตระกูล ยกตัวอย่างดังเช่นในตระกูลเจ้าพระยามหาเสนาบุณนาค สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ผู้ที่ได้เป็นจมีนโวยวรรณารถในพระราชวังหลวงสมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ ผู้น้องได้เป็นจมีนเด็กชายในพระราชวังบวรฯ เป็นต้น ในสกุลอื่น ๆ ก็แบ่งไปโดยทำนองเดียวกัน ครั้นกรมพระราชวังบรมมหาเสนาบุณนาคสวรรคต ข้าราชการวังหน้าสมทบในพระราชวังหลวงก็เข้ากันได้เป็นอันหนึ่งอันเดียว ได้ย้ายมาเป็นตำแหน่งข้าราชการฝ่ายวังหลวงในระหว่างเวลาว่างพระมหากุปราชอยู่ ๗ ปีนั้นโดยมากยกตัวอย่างเช่น สมเด็จพระยาทั้ง ๒ องค์ที่กล่าวมาแล้ว สมเด็จพระยาองค์ใหญ่ได้เป็นพระยาสุรียวงค์มนตรีจางวางมหาดเล็กแล้ว สมเด็จพระยาองค์น้อยก็ได้เป็นพระยาตรีสุรียวงค์จางวางมหาดเล็ก ถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อข้าราชการฝ่ายพระราชวังบวรฯ กลับไปรับราชการในกรมพระราชวังบรมมหาศกดิพลเสพ เห็นจะเหลือข้าราชการวังหน้าครั้งกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๒ กลับไปไม่เท่าไร แต่ต่อมาไม่ช้าเมืองเวียงจันทน์เป็นชบถ กรมพระราชวังบวรฯ ต้องเสด็จเป็นจอมทัพไปปราบปรามเมืองเวียงจันทน์ เห็นจะโปรดให้เลือกสรรผู้ที่มีความสามารถไปเป็นขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายพระราชวังบวรฯ คราวไปที่พนั้นหลายคน ปรากฏข้าราชการผู้ใหญ่ในตารางเกณฑ์ทัพหลายทัพหลายตำแหน่งแต่ชั้นผู้น้อยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้ทรงจัดคนพระราชทานอย่างเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๒ กรมพระราชวังบวรฯ ต้องทรงเลือกหาเอง ได้ยินเล่ากันว่าครั้งนั้นพวกข้าราชการวังหลวงไม่มีใครมีใครสมัครขึ้นไปอยู่วังหน้า ได้แต่ผู้ซึ่งกรมพระราชวังบวรฯ ทรงคุ้นเคยขอบพอในส่วนพระองค์มาแต่ก่อน หรือที่ไม่ใครมีช่องทางที่จะได้ดีทางวังหลวงไปเป็นข้าราชการวังหน้า เมื่อกรมพระราชวังบรมมหาศกดิพลเสพสวรรคตแล้ว ตำแหน่งพระมหากุปราชว่างอยู่ถึง ๑๘ ปี ข้าราชการวังหน้าที่มาสมทบอยู่ในพระราชวังหลวงก็หมดตัวแต่ในรัชกาลที่ ๓ ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระ

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราชบรมราชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องหาข้าราชการวังหน้าใหม่ทั้งหมด จึงโปรดจัดให้บุตรหลานข้าราชการผู้ใหญ่ในพระราชวังหลวงแบ่งไปรับราชการฝ่ายพระราชวังบวรฯ เหมือนอย่างครั้งรัชกาลที่ ๒ ข้าราชการวังหน้าครั้งรัชกาลที่ ๔ จึงอยู่ในสกุลเดียวกับข้าราชการวังหลวงโดยมาก

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ข้าราชการฝ่ายพระบวรราชวังก็ลงมาสมทบรับราชการในพระราชวังหลวง ตำแหน่งสังกัดกรมไหนก็ไปรับราชการในกรมที่ตรงกันตามประเพณีโบราณทุก ๆ กรม มีที่ต้องจัดเป็นพิเศษอยู่ ๒ กรม คือ กรมทหารบกกับทหารเรือ ด้วยเพิ่งจัดตั้งขึ้นใหม่ในครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และในครั้งนั้นการบังคับบัญชาอยู่อย่างยุโรปยังไม่ได้รวมขึ้นตรงต่อกระทรวงกลาโหมทุกกรมทั่วไป พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการทหารบกวังหน้า และโปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบัญชาการทหารเรือวังหน้าต่อมา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตได้ ๓ ปี ถึงปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๓๐ พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ กรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้เป็นพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

ตอนที่ ๓ พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว : พระนิพนธ์
พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์

โคลง ๔

๐ ใคร่กล่าวสาวเรื่องย้อน	ถอยหลัง หน้อยรา
พระพุทธรูปอดฟ้ายัง	ไซ้เจ้า
บ่าวสาวกล่าวปลุกฝัง	ฝั่งไฟ ฝาแฮ
นรีรัตน์ชัต์เยศเข้า	คู่ห้องสองสม ฯ
๐ ควรเห็นเป็นคู่สร้าง	สวามินทร์
สมเด็จพระอมรินทร์	เลิศแก้ว
ก้อเหล่าเผ่าธรรณินทร์	สืบเนื่อง มาณา
ปฐมชนนดิเกศกษัตริย์แพรว	เพริศแคว้นแดนเกษม ฯ

๐ มหิษีสยามราชไท้
สมเด็จศรีสุริเยนทร์
หลานน้ำสยาเมนทร์
พระชนดิพระจอมเกล้า

๐ พระลูกองค์แรกเข้า
คนมีทราบอิสสิริยะ
เจ้าจอมแวนผู้พระ
นมบาทปฐมราชเฝ้า

๐ อันองค์ทารกผู้
ทรงราชอิสสิริยถก
ฤาเณป็นภูวดล
ใครมีทราบ จึงซ้ำ

๐ พระพุทธยอดฟ้าตรัส
ชนกก็เจ้าฟ้าอัน
เจ้าฟ้าชนิกาทัน
ลูกก็เป็นเจ้าฟ้า

๐ ลูกหลานท่านดวนได้
จึงเกิดการอลเวง
เนื้อหน่อระยอเกรง
เมื่อตรัสว่าเจ้าฟ้า

๐ เจ้าฟ้ามงกุฎเจ้า
เมื่อพระเลิศล้ำลา
จำเริญพระชนมา
พระพี่ทรงผนวชหมั้น

๐ กาละพระนั่งเกล้า
จึงอมาตย์มนตรีหมด
เชิญองค์พระทรงพรต
เถลิงรัฐสืบกษัตริ์ล้วน

๐ คึกคึกนิตยนิยม
รอบคอบกรอกรเรียน
ปัญญาประภาเพียร
เพราะผนวชนานท่านได้

ธรรณนทร์ ถัดนา
เยียมเฝ้า
ปฐมราช
ป็นเกล้าเพราะพงษ์

ครรรภา
ยุวเจ้า
สนมเอก
ใฝ่ให้ทุลถามข

ปฏิสนธิ์ นีน้า
เกียรติฟ้า
ดำรัส หน้อยเทอญ
ใคร่แจ้งใจตวย

ตอบปล้น
เอี่ยมหล้า
เทียมศักดิ์ กั้นนอ
แน่แท้ธรรมเนียมข

กันเอง
วุ่นว้า
พระเดช
จึงพินคั้นใจข

ฟ้าจุธา มณีนว
โลกนั้น
ยุหย่อน อยู่แฮ
มนัสกว้างทางศีลข

สวรรคค์ต
มากถ้วน
สมณราช
เลิศสร้างทางเกษมข

จำเนียร
รวบไว้
พิทเยศ
ชองรู้เรียนนานข

๑ สังฆาสาธนะ

นักษัตริยชาชาญ

คำถวนประมวลกาล

สุริยคราสจันทรคราสให้

๑ สมัยไทยไม่ทราบเค้า

คนตวันตกทิศ

ทรงถนัดตรีศอังกฤษ

จึงทราบทางลมบ้าง

๑ ลมโลกโบกร้ายสู

ตื่นลึกความศึกษา

ความคิดปลิดปัญหา

บายบิตเขมทิศแท้

๑ รัชกาลที่ ๔ ให้

พระกนิษฐภราดร

ครองพระราชวังบวร

เสมออิสริยพระเจ้า

๑ สองโสทรราชได้

ขณะเมื่อเหลือจะทรง

โอนอ่อนผ่อนปรนปลง

ภยยุโหรปโอบใกล้

๑ กอไฟไม่ล้มเมื่อ

ไม้ใหญ่ไม่ทานพา

ชวนชวยบายเบี่ยงหา

ผ่อนหนักเป็นเบาย้าย

๑ เข้มทิศทั่วแล้ว

ไปกริ่งทังเก่าไกล

คนฝรั่งตั้งมิตรใน

ฝรั่งโลกโอบมือคว่า

๑ ธงนำพาณิชให้

พาณิชย์นำธงปลิว

กำปั้นหลั่นเป็นทิว

น้ำที่ไหนทีนั้น

ชำนาญ

เชี่ยวชาญ

กำหนด

ลวงรัฐชุม ฯ

ความคิด

ทวีปกว้าง

เขียนอ่าน

ว่าร้ายฤาตี ฯ

อาสยา น้นอ

ล่อแก้

เห็นโปรง

ถูกต้องคลองลม ฯ

ธรร

ปิ่นเกล้า

อภิเศก

ภพผู้อยู่หัว ฯ

ดำรง รัฐแฮ

เน้นได้

หทัยเที่ยง เกิดเอย

เอิบกล้ามาถึง ฯ

ลมมา

ยุร้าย

หนสงบ ไว้เทอญ

แยบเยื้องเนื่องนัย ฯ

ฤาใจน พระเอย

ใหม่เกล้า ฯ

ขณะเมื่อ

ไขว่แคว้นแสนเข็ญ ฯ

หายหิว

ปราศกั้น

ไปทั่ว

แน่นแท้ปลาถึง ฯ

๐ ทางค้าทำขึ้นสู่	แควสิน คำเอย
เมี้ยนนักมักแผ่นดิน	ตกไร่
อ่าวเปิดเกิดทางภิญ	โถยี้ต
สืบส่งต่อกันได้	กับด้าวมหิดล ๫
๐ รัชกาลที่ ๔ เจ้า	จอมสยาม
สังเกตเหตุการยาม	โยคแปล
ไตร่ตรองถ่องทวนตาม	พระมติ
บ่งอุบายบายแก้	เบี่ยงก้าวยาววยง ๫

โคลง ๒

๐ ที่ ๔ อีรวราชเจ้า	อลุ่มอ่วยอวยทางเข้า
ที่ห้องปล่องโปร่ง ไปเอย ๫	
๐ ภายในไทยทั่วด้าว	ทรงประศาสน์ปราศรัว
เรียบร้อยรอยรัฐ รอบแฮ ๫	
๐ นฤปตีพร้อมห้อง	ภาวะมอบพระน้อง
ทำนบ่างบางส่วน ควรเอย ๫	

โคลง ๔

๐ แบ่งสรรปันเปลื้องราช	การยะ
พระบาทสมเด็จพะ	ป็นเกล้า
ทรงรับราชการะ	บางส่วน
ซึ่งพระเชษฐฐานาถเจ้า	ท่านแจ้งจำนง ๫
๐ กีฬาม้าช้างจัด	เจนมวญ
ตะบองกระบี่คลี่นำทวน	ท่านพร้อม
แคล้วคล่องถ่องทุกขบวน	อาวุธ
ปืนใหญ่ปืนเล็กซ้อม	ศัสตร์ซ้ำชำนาญ ๫
๐ แสนย์สถลยลแยบด้าว	ตวันตก
ฝึกหัดจัดทัพบก	แบบนั้น
ทางทหารท่านสาธก	ถ้วนถี่
กฎสั่งบังคับปืน	แปลกเค้าเลาเติม ๫

๐ ทัฟเรือเมื่อสมุทสร้าง	สัมฤทธิ์
ปราศเปรียบเทียบในทิศ	ออกถ้วน
เครื่องจักรจากอังกฤษ	ทรงสั่ง
ปีนประจำลำล้วน	เรือล้ารำบาญ ฯ
๐ ไทยมีทัพสมุทรเมื่อ	ใหม่สมัย
เรื่องระบือสื่อไกล	เกียรติอื้อ
แถบนี้ไม่มีใคร	มีเช่น นั้นเลย
ญี่ปุ่นมาขอซื้อ	แต่ให้ไปขาย ฯ
๐ สมเด็จพระปิ่นเกล้า	อยู่เดียว
ทางสว่างทางเรียน	เท่ารู้
นานาวิชาเพียร	พรรลิก
น้อยจะมีใครสู้	เมื่อร้อยปีปลาย ฯ

ร้าย

- ๐ พระปิ่นเกล้าสวรรคต ก่อนพระจุมภฏภูวนาถ รัชทายาทว่างลง จึงองค์พระภูบาล พระราชทาน พระแสงดาบ เป็นที่ทราบกันปวง ว่าในหลวงทรงกะ สมเด็จพระโอรส ผู้เพี้ยยศสมญา เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ แทนภูธรต่อไป ฯ
- ๐ อนึ่ง ภูวนัยภรรยา ในเวลาเดียวกัน อันเป็นฤกษ์อุดม กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ รับพระราชทานมาลา ของพระบิดานามประทีน พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่เดียว เพื่อเสด็จเกิดไว้ ซึ่งพระหลานท่านให้มากผู้รู้เห็น ฯ

โคลง ๔

๐ ที่ ๕ ประชาธิปไตย	ภูธร
จอมราชย์จุฬาลงกรณ์	เลิศเกล้า
กรมพระราชวังบวร	อุปราช
บวรวิชัยชาญเจ้า	เจ็ดเกล้าวิชากร ฯ
๐ เมื่อพระจอมเกล้าสู่	สวรรคา ลัยแฮ
สมเด็จพระโอรสา	ธิดาชไท้
ลิบหกพระชนมา	ยุหย่อน
ประชวรมากหากหายได้	เหตุด้วยบุญสนอง ฯ

๐ เจ้าพญาส่งายศผู้
สมญาศรีสุริยวงษ์
สำเร็จราชการบง
แทนพระองค์เจ้าหล้า

๐ จนเบ็ญจมราชเจ้า
บันลูประชนมา
จึงภูธรสุภา
เป็นราชทรงราชย์แก้ว

๐ สยามินทร์ปิ่นธเรศเจ้า
นึกพระนามความหอม
อวอบกระหลบอม
เพราะพระองค์ทรงอุ้ม

๐ ความรู้ท่านถ้วน
เมื่อพระเยาว์เล่าเรียน
พลันเพลินเจริญเพียร
เพ่งพิจารณาการหมั้น

๐ ประคับประคองน้องท่านถ้วน ทุกองค์
ตั้งราชบิดรงค์จ้ง
เข้าคำพร้าสอนทรง
เป็นหลักราชการได้

๐ พระพจน์หมดเหมาะแท้
ตรัสเล่นตรัสจริงใคร
วาจาพระปราไส
จับจิตคิดทุกด้าน

๐ คำหนึ่งซึ่งพระเจ้า
ตรัสหมิ่นยินควรกลัว
สาธกยกเป็นตัว
ใครบปยินแต่ซ้ำ

๐ ตูในวัยหนุ่มได้
รับราชการรัชกาล
น้อยๆ ค่อยชำนานู
หลั่นๆ คั่นซ้ำซ้ำ

ยงพงษ์
ว่องกล้า
การรัฐ
ร่วมเลี้ยง เวียงสยามฯ

จอมธรา
ยุแล้ว
ระรัฐ
เกียรติกล้าสากลย์ ฯ

จุลจอม จักรเอย
ห่อหุ้ม
ใจอ้อม
โอบเอื้อเหลือหลาย ฯ

ทางเสถียร
เริ่มปั้น
พิทยเพิ่ม ภูสแฮ
สติหมั้นปัญญา ฯ

จิตไว้
ฝึกหัด
เด่นกล้ากิดาการ ฯ

ทุกนัย
จักค้ำ
สุดเสนาะ
เด่นซื่อคำไซ ฯ

อยู่หัว
กลับกล้า
อย่างหน้อย เกิดนอ
พเจ้าเสาวนา ฯ

ทำงาน
ที่หัว
นำที่
ช่องชั้นบันได ฯ

๐ ตอนกลางทางเปิดให้	เป็นสม ใจแฮ
ตำแหน่งหัวหน้ากรม	ครึกครื้น
ไปเข้าสภารมณ	เรีรววด
กรมใหม่ใหญ่ยิ่งขึ้น	คั่นแก้ววาวยีน ฯ
๐ วันหนึ่งในที่ฟ้า	ภูบาล
มีราชวโรงการ	แก้ง่า
ในเรื่องถูกย้ายงาน	บ่อยบ่อย
ตรัสว่าสมน้ำหน้า	ที่ใช้ได้ดี ฯ
๐ พระในนาที่หอม	บริหาร
เจ้าชีวิตจิตสันดาน	ตัดปิ่น
มั่นคงธบงการ	บูรณกิจ
ปกครองฎร์ปราศบีบคั้น	ขุนแค้นเข็ญขึ้น ฯ
ฯลฯ	ฯลฯ
ฯลฯ	ฯลฯ
ฯลฯ	ฯลฯ

โคลง ๔

๐ พิทยาลงกรณแกล้ง	เกล้าความ
สามท่อนกลอนสามกรุง	กล่าวเกื้อ
ลูกหลานอ่านเล่นตาม	ใจรัก เกิดรา
สังเขปเลปนเนื้อ	เรื่องรู้ตู่ถกลง ฯ

บทที่ ๒

ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตอนที่ ๑ พระอุปนิสัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระอุปนิสัยกับพระราชานิยมต่างกัน แต่ในส่วนพระองค์ทรงรักใคร่ชอบชิตสนิทสนม ดังปรากฏตามที่สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “มีความอีกข้อหนึ่ง ซึ่งผู้อ่านพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ไม่ทราบ พฤติการแต่ก่อน น่าจะเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นอริต่อกัน ความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น ที่แท้เกิดแต่พระอุปนิสัยต่างกัน พระราชานิยมก็ต่างกัน แต่ส่วนพระองค์ทรงรักใคร่ชอบชิตสนิทสนมกัน เพราะเหตุที่กล่าวมาจึงมักตรัสต่อกันทั้งสองฝ่าย ด้วยถือว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะทรงทราบก็ไม่ทรงพระพิโรธ เล่ากันมาว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมักด่าร้ายเรียกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พีทิด” บ้าง “พีเถร” บ้าง แลตรัสก่อนว่าแก้วดี แต่หากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีใครเขียนลายพระราชหัตถเลขา จึงไม่ปรากฏคำทรงค่อนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เป็นลายลักษณ์อักษร ความซึ่งค่อนกันนั้นก็พึงสังเกตเห็นได้ว่ามิได้เกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมือง” แต่กระนั้นก็ตาม มีพระอุปนิสัยบางประการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีคล้ายคลึงกัน นั่นคือ ทรงฝึกฝนในการเรียนรู้วิทยาการแขนงต่างๆ เหมือนกัน โดยเฉพาะวิชาการและวัฒนธรรมทางตะวันตก ซึ่งในกรุงสยามขณะนั้นเป็นช่วงที่มีชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาเป็นจำนวนมาก ทั้งเข้ามาเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจ การทูต และมีชนนารีเผยแผ่ศาสนาคริสต์ การฝึกฝนในภาษาอังกฤษและวัฒนธรรมตะวันตกของทั้งสองพระองค์เป็นผลทำให้ชาวตะวันตกที่เข้ามาอมรับนับถือว่าชาวสยามไม่ใช่คนที่ล้าหลัง ดังจะเห็นได้จากบันทึกของชาวต่างชาติที่กล่าวชมเชยทั้งสองพระองค์ว่าเป็นบุคคลที่ทันสมัยและมีการศึกษาดีมาก

**ตอนที่ ๒ ความผูกพันระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว**

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความผูกพันกันมากดังกล่าวถึงในหนังสือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดย สุนิสา มั่นคงว่า “ทั้งสองพระองค์ทรงรักใคร่ฉันพี่น้องกันเป็นอย่างดี ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จออกเยี่ยมมอญไม่ขาดแม้ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคตพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเสด็จออกเยี่ยมยังวัดบวรนิเวศวิหาร กราบทูลพระเชษฐาอย่างโง่เง่าสนุกๆ ว่า “พี่เถรจะเอาสมบัติหรือไม่เอา ถ้าเอาก็รีบสีกไปเถอะ ถ้าไม่เอาหม่อมฉันจะได้เอา” การที่ทรงถามดังกล่าวนั้นไม่ใช่ว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงต้องการราชสมบัติดังที่ได้กล่าวออกไปแต่พระองค์มีความจงรักภักดีต่อพระเชษฐาและทรงต้องการให้พระเชษฐาเสด็จขึ้นครองราชย์โดยปราศจากความอิจฉาริษยาแต่ประการใด โดยพระองค์ได้ทรงจัดส่งกำลังทหารในสังกัดของพระองค์ จำนวน ๑,๐๐๐ คน เข้าร่วมอารักขาเสริมอำนาจพระบารมีของพระเชษฐาด้วย”

นอกจากนี้ ความผูกพันของทั้งสองพระองค์ได้ปรากฏให้เห็นจากพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้พระราชทานถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เนืองๆ อาทิ ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จแปรพระราชฐานไปที่วังสีกา จังหวัดสระบุรี เมื่อ พ.ศ.๒๔๐๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชหัตถเลขาพระราชทานความว่า “ตั้งแต่ท่านเสด็จไปจากกรุงเทพฯ ก็ได้ ๒๑ วัน ฉันควรจะมิหนังสือมาถวายเยี่ยมเยียนถามข่าวนานหลายวันมาแล้ว ตั้งใจจะเขียนถวายมากก็หาเวลาจะเขียนไม่ วุ่นวายไปด้วยถ้อยความบ้าง การพิธีจรดพระนังคัลแลพีชมงคลบ้าง การวิสาขบูชาบ้าง การโกนจุกเจ้านายที่ในวังนี้บ้าง ที่วังกรมหลวงวงษาธิราชสนิทบ้าง หาว่างไม่ ขอรับประทานโทษเถิดที่ช้าอยู่หลายวัน ถึงหนังสือนี้ฉันร่างลงในสมุดเองแล้วให้อาลักษณ์เขาลอกมาถวายเป็นหนังสือไทย จะเขียนหนังสืออังกฤษตามเคยก็ต้องนั่งอยู่นานเหนื่อยนัก...” และต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาเพื่อพระราชทานแหวนให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า “ฉันได้ถวายแหวนมากับจดหมายฉบับนี้วงหนึ่ง ทำด้วยทองผสมมีชื่อสันสกฤตว่า “นิลกระสาปน” ซึ่งได้ให้ผสมขึ้นตามตำราโบราณ เขียนไว้เป็นภาษามคธ อันได้ชื่อว่าภาษาบาลี ทองผสมชนิดนี้ทำอย่างที่เขาใช้ค้าขายกันในประเทศมคธโบราณ ซึ่งเดี๋ยวนี้นักภูมิศาสตร์อังกฤษเรียกว่า “พิหาร” มีค่ากล่าวกันว่าทองคำผสมนี้มีราคาเสมอกับทองคำกึ่งน้ำหนักของธาตุนั้น ฉันเชื่อว่าท่านคงจะพอพระราชหฤทัยเหมือนเป็นทองผสมแท้ของมคธ เพราะผสมขึ้นตามตำราเก่า”

ตอนที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๒

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรักใคร่สนิทสนมและไว้วางพระราชหฤทัยในสมเด็จพระราชอนุชาอย่างยิ่ง จึงได้ทรงสถาปนาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๒ ขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระบรมเชษฐาเป็นอย่างยิ่ง โดยทรงมีความจงรักภักดีและทรงแสดงกตัญญูกตเวทิตัวด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต่อพระเชษฐาตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ดังกล่าวถึงใน พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในนาวิกศาสตร์ ซึ่งเรียบเรียงโดยกองประวัติศาสตร์ทหารเรือ ความว่า “ตามราชสกุลวงศ์ทั้งสองพระองค์ทรงร่วมพระบรมชนกและพระราชชนนีเดียวกัน และมีพระชนมายุไล่เลี่ยกัน ฉะนั้นความใกล้ชิดสนิทสนมย่อมจะเพิ่มพูนยิ่งขึ้น ด้วยเหตุนี้เอง จึงเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงห่วงใยและไว้วางพระราชหฤทัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าหากจะทรงสถาปนาสมเด็จพระราชอนุชาเป็นพระมหาอุปราชตำแหน่งรัชทายาทก็ทรงรู้สึกว้าวมืดใจ พระราชอนุชาซึ่งมีพระชนมายุน้อยกว่าพระองค์เพียง ๔ พรรษาเท่านั้น คงจะไม่มีโอกาสได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ฉะนั้นจึงทรงถือโอกาสสถาปนาสมเด็จพระราชอนุชาให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินคู่กับพระองค์ท่านเสียในรัชกาลเดียวกัน ขณะที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบอยู่แก่พระทัย ว่าพระองค์ทรงดำรงอยู่ในฐานะใด ดังปรากฏอยู่ในเพลงยาวที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

“อันตัวเรานี้ก็รองพระจอมเกล้าฯ	เปนนปิ่นเกล้าในสยามภาษา
มียศศักดิ์ประจักษ์ทั่วทั้งภารา	พระทรงธรรม์กรุณาชุบเลี้ยงเรา”

ในพระราชนิพนธ์นี้แสดงว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระบรมเชษฐาเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งทรงมีความจงรักภักดีที่ได้ทรงแสดงกตัญญูกตเวทิตัวต่อพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยความซื่อสัตย์สุจริตตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ดังจะเห็นได้จากกำลังอาวุธและกำลังทหารของฝ่ายวังหน้าในสมัยนั้นมีมากกว่าฝ่ายวังหลวงกล่าวคือ ทหารวังหลวงมี ๘๐๐ คน ทหารรักษาพระองค์ป็นปลายหอก ๔๐๐ คน ทหารเกณฑ์หัตถ์อย่างยุโรป ๓๐๐ คน รวมเป็น ๑,๕๐๐ คน แต่ทหารสำหรับวังหน้านั้น มีทหารประจำวังประมาณ ๗๐๐ คน ทหารเกณฑ์หัตถ์ ๒,๐๐๐ คน รวมเป็น ๒,๗๐๐ คน เมื่อเทียบจำนวนทหารระหว่างวังหลวงกับวังหน้า ขณะนั้นแล้ว วังหน้ามีกำลังทหารมากกว่าวังหลวงเกือบหนึ่งเท่า คือประมาณ ๑,๒๐๐ คน เมื่อเป็น

เช่นนี้จึงเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้มีผู้คิดจะหาความดีความชอบใส่ตน จึงถือโอกาสกราบถวายบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปในทำนองที่ไม่เป็นกุศลแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเรื่องชนิดนี้ก็เป็นที่ทราบกันทั่วไปแล้วว่า มักจะมีอยู่เสมอทุกกาลสมัย แต่ด้วยพระราช วิจารณ์ญาณอันสุขุมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ เพราะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นที่รักใคร่และไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่งนี้เองจึงทำให้ผู้คิดร้ายที่เห็นแก่ ประโยชน์ส่วนตัวต้องพ่ายแพ้ไปในที่สุด”

ในเรื่องดังกล่าวนี้ได้ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชการที่ ๕ ซึ่งพระนิพนธ์ โดยสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีข้อความตอนหนึ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัวได้มีพระราชดำรัสเกล้าให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ดังนี้ “ในเวลาเมื่อพระบาทสมเด็จพระ ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรหนักอยู่นั้น วันหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นไปเยี่ยม พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสว่าใครจะกราบบังคมทูลความ ลับลับเรื่องหนึ่ง แล้วตรัสขับบรรดาผู้ที่เฝ้าแทนอยู่ในที่นั้นให้ลงมาเสียจากพระที่นั่งอิศเรศราชานุสร ให้อยู่แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้เชิญพระแสงของสมเด็จพระบรมชนกนาถพระองค์ ๑ กับกลีบ จอมมารดาซึ่งเป็นผู้พยาบาลแลเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกคน ๑ เมื่อเป็นที่ระโหฐานแล้ว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกราบบังคมทูลว่าพระองค์ ก็จะไม่ดำรงพระชนม์อยู่ไปได้กี่วันแล้ว จะขอถวายปฏิญาณว่าหากที่ได้ทรงสะสมกำลังทหารแลเครื่อง ศาสตร์อาวุธยุทธภัณฑ์ไว้เป็นอันมากนั้น จะคิดร้ายต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทอย่างหนึ่งอย่างใดไม่มี เลย แต่ไม่ไว้ใจเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เกรงว่าถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อใด เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จะกำเริบขึ้น จึงได้เตรียมกำลังไว้ป้องกันพระองค์ เมื่อพระองค์สวรรคต แล้วขอให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระวังต่อไปให้จงดี ดังนี้พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พระราชทานปฏิญาณว่า มิได้เคยระแวงสงสัยในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า เจ้าอยู่หัวว่าจะทรงคิดร้ายต่อพระองค์ แต่เรื่องเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์หาได้มีพระราชดำรัสตอบ ประการใดไม่”

ตอนที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงร่วมกันนำพาประเทศไทยผ่านวิกฤติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวร่วมและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง ร่วมกันนำพาประเทศไทยผ่านวิกฤติหลายครั้ง นับแต่ต้นรัชกาลไปจนตลอดรัชกาลของทั้งสอง พระองค์ กล่าวคือ ในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรหนักและ

ไม่ได้ทรงตั้งรัชทายาทสืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ บ้านเมืองจึงเกิดความระส่ำระสาย แต่ครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้พระบรมราชาภิเษกพร้อมกับที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับพระบรมราชาภิเษกแล้วบ้านเมืองก็เข้าความสงบสุข ในเรื่องนี้ปรากฏในเรื่องวิกฤตกาลเมื่อร้อยปีก่อน ของขจร สุขพานิช นักประวัติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียง ดังนี้

“เจ้าพระยาคลังจึงให้มีนรามาตร (ข้า บุนนาค) บุตรคนรองไปทูลเชิญสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ว่าเสนาบดีปรึกษากันจะเชิญเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ สมเด็จพระอนุชาธิราชตรัสว่า ถ้าจะถวายราชสมบัติแก่พระองค์ก็ขอถวายแก่เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ด้วย เมื่อคนทั้งหมดทราบว่สมเด็จพระอนุชาธิราชทั้งสองพระองค์จะได้ทรงรับราชสมบัติก็พากันยินดีระงับความหวาดหวั่นสงบลงได้ในทันที สู่ถึงวันที่ ๒ เมษายนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสู่สวรรคต ราชสมบัติจึงได้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์จะนี้

เหตุใดที่ความหวาดหวั่นโกลาหลของประชาชนทั้งคนไทยและต่างชาติจึงสงบลง เมื่อได้ทราบข่าวการมลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่แลสมเด็จพระอนุชาธิราชทั้งสองได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบแทนต่อไป น่าจะเป็นเพราะว่าสมเด็จพระอนุชาธิราชทั้งสองเป็นรัชทายาทโดยชอบธรรมของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แผ่นดินรัชกาลที่ ๒ ประการ ๑ และอีกประการ ๑ นั้น เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใหม่ทั้งสองพระองค์ได้ทรงสร้างสมพระบารมีในเวลาก่อนเสวยราชย์เป็นเวลานานถึง ๒๗ ปี ได้ทรงศึกษาวิชาการแผ่นดินใหม่จนสามารถรอบรู้อย่างดียั้งทั้งสองพระองค์ เป็นที่นับถือของชาวต่างประเทศ มืออเมริกาและอังกฤษ”

และเมื่อครองราชย์แล้วทั้งสองพระองค์ได้ทรงร่วมกันบำเพ็ญพระราชกรณียกิจทั้งในด้านกิจการภายในประเทศและด้านการต่างประเทศหลายประการตลอดรัชสมัยของพระองค์ โดยพระราชกรณียกิจที่ทรงบำเพ็ญร่วมกันที่เด่นชัดประการหนึ่ง คือ การนำพาประเทศไทยผ่านพ้นวิกฤตการณ์เป็นเมืองขึ้นของประเทศมหาอำนาจด้วยในขณะนั้นประเทศมหาอำนาจทางตะวันตกหลายประเทศ อาทิ อังกฤษ ฝรั่งเศส สเปน ได้เดินทางมาในแถบเอเชียเพื่อแสวงหาอาณานิคม ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๒ ได้ทรงทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศมหาอำนาจหลายประเทศ จึงนำพาประเทศไทยรอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตกมาได้ ดังที่ ขจร สุขพานิช ได้กล่าวไว้ในเรื่องวิกฤตกาลเมื่อร้อยปีก่อน ดังนี้ “ทรงปรีชาญาณแลเห็นเหตุการณ์โลกผันแปรเปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก จะทรงยึดถือคตินิยมรักษาโบราณราชประเพณีแต่อย่างเดียวเห็นจะไม่รอดพ้นจากภัยพิบัติได้นอกจากผ่อนผันยอมอ่อนต่อข้อเรียกร้องของชาติฝรั่งบ้าง ที่จะแข็งขันสู้รบตบมือกับเขา ก็จะไม่ประสบความวิบัติเยี่ยงประเทศพม่าและจีนเป็นแน่แท้ จึงทรงโปรดให้วิเทโศบาย

โอนอ่อนผ่อนตาม (Conciliation Policy) เพื่อรักษาไว้ซึ่งความเอกราชและอิสรภาพของชาติไทย จึงเป็นอันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ผ่อนตามคำเรียกร้องของราชทูตอังกฤษทั้งสอง อังกฤษจึงเห็นหัวเรือยาตราทัพเข้าบุกพม่าเป็นครั้งที่สอง และก็ยึดได้กรุงหงสาวดีไว้ในครอบครอง แต่กว่าจะจัดการปกครองแคว้นแคว้นแดนหงษาสำเร็จเรียบร้อย และจัดส่งคณะทูตซึ่งมีเซอร์ยอนโบริงเป็นราชทูตมาขอแก้สัญญา ก็เป็นปีที่ห้าในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสนธิสัญญาโบริงนี้ประเทศไทยต้องยอมให้อังกฤษมีอำนาจตั้งศาลกงสุล ชำระคดีคนของเขาด้วย แต่ประเทศไทยก็คงรักษาเอกราชอิสรภาพและอธิปไตยในส่วนอื่น ๆ ไว้ได้จนทุกวันนี้ สมดังกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (ท่านวรรณไวทยากร) ทรงนิพนธ์ไว้ใน “มหาวิทยาลัย” ปี ๒๔๘๑ ว่า “นโยบายที่สุขุมก็คือการผ่อนเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ถึงอย่างไรก็ดีประโยชน์ส่วนใหญ่จะต้องมาก่อนประโยชน์ส่วนย่อย เมื่อรัชกาลที่สี่ทรงทำหนังสือสัญญากับนานาประเทศเริ่มด้วยอังกฤษ ก็เป็นการผ่อนหนักให้เป็นเบา ถ้าไม่ยอมผ่อนตามแล้วก็มีตัวอย่างในประเทศใกล้เคียงที่แสดงให้เห็นว่าผลจะเป็นอย่างไร

วิกฤตการณ์ในครั้งนั้นก็ผ่านไปโดยเงียบเชียบ แม้แต่พระราชพงศาวดารก็มีได้มีบันทึกไว้ พระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงรักษาเอกราชและ อธิปไตยของประเทศไทยไว้ได้ก็ไม่มีเป็นที่ทราบทั่วถึงกัน เพราะการที่ไม่ต้องเสียดินแดนไม่ต้องเสียเลือดเนื้อ ไม่ต้องตกระกำลำบาก คนไทยเราจึงไม่มีทางที่จะทราบ”

พระพุทธรูปทองคำ ประดิษฐาน ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงศีล
 (ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี แห่งกรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบสร้าง)

บทที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระพุทธศาสนา

ตอนที่ ๑ การทรงผนวชของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว*

หลังจากที่เจ้าฟ้าจุฑามณีโลกันต์แล้วประมาณปีเศษ พระชันษาก็ครบปีที่ทรงผนวชเป็นสามเณรได้ แต่ในพระราชพงศาวดารไม่ได้กล่าวถึงการผนวชเณรไว้เลย ถึงกระนั้นก็น่าเชื่อได้ว่า เจ้าฟ้าจุฑามณีคงได้ทรงผนวชเณรในระยษะนั้น เพราะตามประเพณีเจ้านายในสมัยนั้น นิยมผนวชเป็นสามเณรเมื่อพระชันษา ๑๔ ปี เป็นเรื่องที่ค่อนข้างแปลกอย่างหนึ่งในพระราชพงศาวดารได้ ตัดเรื่องการผนวชเณรและผนวชพระของเจ้าฟ้าจุฑามณีออกเสีย หรือจะเป็นเพราะว่าไม่พบหลักฐานการพิธีจึงได้ข้ามไปเสีย เมื่อได้ตรวจสอบพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและได้สอบถามบรรดาท่านผู้รู้หลายท่านต่างพากันแปลกใจเช่นเดียวกัน พุทธถึงพระชันษาของเจ้าฟ้าจุฑามณีก็น้อยกว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพียง ๓ ปี ๑๑ เดือน ระยะเวลาที่จะทรงผนวชก็ดูไม่ห่างกันเท่าไรนัก แต่วันเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชได้จัดไว้แม่นยำ ส่วนของเจ้าฟ้าจุฑามณีกลับไม่มีใครรู้ไม่มีใครจดเอาไว้เลย ที่มีจดไว้ก็เป็นหลักฐานที่คนส่วนมากเชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่ง ถึงกระนั้นก็น่าจะได้นำมากล่าวพอเป็นแนวสำหรับการวิจารณ์และค้นคว้าต่อไป

หลักฐานที่กล่าวถึงนั้นก็คือสยามบรมภพ ที่นาย ก.ศ.ร. กุหลาบ ได้อ้างพระราชดำรัสรัชกาลที่ ๔ ดังมีข้อความดังต่อไปนี้

“ลุ จุลศักราช ๑๒๒๘ ปีชลาอัฐศก เป็นปีที่ ๑๖ ในรัชกาลที่ ๔ กรุงเทพฯ ครั้นนั้นเป็นการจวนจะเริ่มจัดการทรงพระผนวชสามเณรพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปัจจุบันนี้ (รัชกาลที่ ๕) จึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกมาทรงประทับที่ริมฐานปันทองเหลืองชื่อพระทรงสวรรค์ ซึ่งตั้งอยู่ในหน้ามุขพระที่นั่งอนันตสมาคมในพระบรมมหาราชวัง ครั้นนั้นข้าพเจ้าหมอบเฝ้าอยู่ที่ทูลล้อมเสาน้ำมุขนั้นด้วย จึงได้ยินสุรเสียงในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการดำรัสเล่าถึงการทรงพระผนวชเก่าๆ ให้พระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการฟัง ข้าพเจ้าได้ยินพระบรมราชกระแสรับสั่งเล่าดังนี้ จึงมีความยินดีจดหมายเหตุไว้แต่ในเวลาโน้นนั้นด้วยแล้ว และยังมีพยานอีกแห่งหนึ่งซึ่งในเวลาก่อนในรัชกาลที่ ๕ นั้น ท่านผู้หนึ่งในเวลานั้นซึ่งเป็นตระกูลพระยาพานทองมาเก่า ท่านผู้นั้นก็ได้เป็นขุนนางผู้น้อยบ้างแล้ว ท่านผู้นั้นก็เฝ้าอยู่ในที่นั้นด้วย ท่านผู้นั้นก็ได้จดจำเรื่องพระราชดำรัส ในรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงเล่าถึงการทรงพระผนวชนั้นด้วยเหมือนกัน

* พจนานุกรมพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวของกรมศิลปากร หน้า ๓๖

เดี๋ยวนี้ (ร.ศ.๑๑๙) จดหมายเหตุเรื่องพระผนวชนั้น ก็ยังมีอยู่ในเงื้อมมือท่านผู้นั้นด้วยเหมือนของเรา เดี่ยวนี้ท่านผู้นั้นก็ได้เป็นพระยาพานทองได้สายตะพายคล้ายเสนาบดีด้วย ท่านผู้นั้นมีอายุคร่าว ๆ เราเป็นคนราชการมาสามแผ่นดินคร่าว ๆ เราด้วยกันแต่ท่านผู้นั้นเดี๋ยวนี้อยู่ที่หัวเมือง

พระบรมราชากระแสรีบสั่งในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเล่าเรื่องทรงพระผนวชว่าดังนี้ “เมื่อพระองค์ของท่านและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงผนวชนั้น มีการแห่แห่นพลัดเปลี่ยนกันข้างละครั้งดังนี้ คือ เมื่อพระองค์ท่านทรงพระผนวชสามเณร มีเกณฑ์แห่แห่นใหญ่โตระโหฐาน เหมือนเช่นกะการงานแห่แห่นทรงพระผนวชสามเณรในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปัจจุบันนี้ (รัชกาลที่ ๕) ครั้งเมื่อท่านทรงพระผนวชเป็นภิกษุสงฆ์นั้นหาได้มีการแห่แห่นใหญ่โตอะไรไม่ เป็นแต่แห่เล็กน้อยตามธรรมดาเจ้านายบวชเท่านั้น ด้วยครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่สู้จะทรงพระสบายในพระราชหฤทัย ด้วยพระยาข้างเผือกคู่พระบารมีเป็นข้างศรีบ้านผ่านเมืองมาล้มทั้งสองข้าง มีเหตุเช่นนี้จึงไม่มีเวลาสนุกจะทำการแห่แห่นใหญ่โตได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำแต่สังเขป คือมีการสมโภชเวลาเย็นในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย (ห้องพระโรง) รุ่งขึ้นเสด็จไปทรงประทับอยู่ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แต่พอได้เวลาก็ทรงพระราชนิพนธ์ ๔ มีเครื่องสูงแห่หน้าหลังมีแตรสังข์กลองชนะ แห่เสด็จออกจากประตูพิมานชัยศรี (ประตูสองชั้น) กระบวนเดินไปเลี้ยวถนนด้านเหนือวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เสด็จประทับเกยหน้าวัดทรงไปรยทานเสร็จแล้ว ทรงเปลื้องเครื่องต้นเครื่องสูง แล้วเสด็จเข้าไปประทับในพระอุโบสถ พระองค์ท่านทรงพระผนวชเป็นภิกษุสงฆ์โดยการสุภาพเงียบ ๆ แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงพระผนวชเป็นสามเณรนั้นก็กลับกันกับพระองค์ท่าน คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชเณรเป็นการเงียบ ๆ เรียบ ๆ ด้วยครั้งนั้นเป็นปีมะเส็งตรีศก จุลศักราช ๑๑๘๓ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชเณร พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า “เมื่อปีมะโรงโทศก จุลศักราช ๑๑๘๒ ปีก่อนหน้าปีมะเส็งนี้นั่น ปีมะโรงบังเกิดความไ้ปวงใหญ่ ผู้คนล้มตายหายจากพลัดพรากกันมาก ปีมะเส็งนี้บ้านเมืองยังไม่สู้สบายดี อย่าเพ่อมีการแห่แห่นเอิกเกริกเลย ให้ทำการทรงพระผนวชในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสามเณรแต่สังเขปเถิด” เหตุนี้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระผนวชสามเณรเป็นแต่การเรียบ ๆ เงียบ ๆ เหมือนเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุเหมือนกัน

ครั้งในรัชกาลที่ ๓ นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการทรงพระผนวชพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระภิกษุหนึ่ง จัดการกันโตใหญ่ เอิกเกริกมากมาย ทำคล้าย ๆ กันกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระผนวชสามเณร แต่ครั้งนั้นโปรดให้มีนาคหลวงบวชถึง ๔ นาคด้วยกัน คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๑ สมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์(ช่วง) ๑ เจ้าพระยาภูธราภัย(นุช) ๑ เป็น ๔ นาคด้วยกันครานั้น ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาภูธราภัย ทั้ง ๔ นี้ ร่วมปีเดียวกันคือท่านทั้งสี่สมภพปีมะโรงเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงได้อุปสมบทเป็นภิกษุสงฆ์พร้อมกัน

ครั้งนั้นเมื่อจวนใกล้ ๆ จะถึงวันทรงพระผนวชพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เสนาบดีปรึกษาหารือกันว่าจะทำอย่างไร จึงมีพระบรมราชบริหารว่า “พระเจ้าห้องยาเธอพระองค์เจ้านวม (คือกรมหลวงวงศาธิราชสนิท) มีพระชนม์พรรษาแก่เดือนกว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าพระองค์น้อย เจ้าฟ้าอ่อนพระชนม์ เจ้าสามัญแก่พระชนม์ ควรจะให้ใครเป็นนาคเอกและนาคโท กับหลวงนายศักดิ์ (นุช คือเจ้าพระยาภูธราภัย) เป็นบุตรผู้ใหญ่ในเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย) อรรคมหาเสนาบดี กับนายไชยขรรค์ (ช่วง คือ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์) ก็เป็นบุตรเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เสนาบดีเหมือนกัน ทั้งนายไชยขรรค์ (ช่วง) ก็เป็นราชินิกุล เชื้อพระราชวงศ์ในพระเจ้าแผ่นดินสยามด้วย จะควรให้ใครเป็นนาคเอกและนาคโทในฝ่ายขุนนางด้วยแล้ว แลควรจะให้ใครเดินหน้าและหลัง ให้เสนาบดีปรึกษาหารือกันทำความเห็นส่งมาให้ดู” ฝ่ายท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อย ปรึกษาดูด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมพร้อมกันแล้วนำคำปรึกษาขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า “ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมพร้อมกันว่าพระเจ้าห้องยาเธอพระองค์เจ้านวม ถึงแม้ว่ามีพระชนม์แก่กว่าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าพระองค์น้อยก็จริงแต่หาได้เป็นเจ้าฟ้าไม่ ควรจะให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าพระองค์น้อย เป็นนาคเอกเสด็จทรงพระราชดำเนินหน้าก่อน ควรให้พระเจ้าห้องยาเธอพระองค์เจ้านวมเป็นนาคโททรงพระดำเนินหลัง กับเห็นด้วยเกล้าว่านายไชยขรรค์ (ช่วง) เป็นราชินิกุล ก็จริงแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเพียงมหาดเล็กหุ้มแพร แต่หลวงนายศักดิ์ (นุช) ถึงแม้ไม่ใช่เป็นราชินิกุลก็จริงแต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นนายเวรมหาดเล็ก มีบรรดาศักดิ์มากกว่าหุ้มแพร ควรจะให้หลวงนายศักดิ์ (นุช) เป็นนาคตรี ควรจะให้นายไชยขรรค์ (ช่วง) เป็นนาคจัตวา ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมตั้งนี้ควรมิควรสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมขอเดชะ” จึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ก็ทรงเห็นชอบด้วยตามคำปรึกษาของท่านเสนาบดีพร้อมกัน ครั้งนั้นมีท่านเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) เป็นประธานในการปรึกษาหารือกันพร้อมกันกับเจ้าพระยาพระคลังแลเจ้าพระยาจตุสดมภ์ด้วยหลายท่าน

ครั้นถึงเวลาเย็นนาคทั้ง ๔ ก็แต่งพระองค์และแต่งกายพร้อมกันที่ทิมตาบคดหน้ามุขพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แล้วทูลกระหม่อมเจ้าฟ้าพระองค์น้อยก็ทรงพระราชยานผูกสี่ มีเครื่องแห่ตามธรรมเนียมยศเจ้าฟ้า และพระองค์เจ้านวมก็ทรงพระเสลี่ยงตามธรรมดาพระองค์เจ้า นาคขุนนางทั้งสองก็นั่งเสลี่ยงด้วยมีแห่มาสมโภชที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย (ท้องพระโรง) สมโภชแล้วก็แห่ไปเปลื้องเครื่องที่ทิมตาบคดตั้งเก่า รุ่งเช้าขึ้นแต่งพระองค์และแต่งกายนาคทั้ง ๔ ที่ทิมตาบคดตั้งเก่า และทรงพระราชยานและทรงพระเสลี่ยงและนั่งเสลี่ยง มีกระบวนแห่ใหญ่เดินออกไปทางประตูศรีสุนทร

(ประตูต้นสน) แล้วเดินกระบวนไปทางท้ายถนนเดินตรงลงไปหลังวัดพระเชตุพน ไปเลี้ยวถนนเชิงสะพานข้างปากคลองตลาดขึ้นขึ้นเข้ามาตามทางถนนใหญ่ แต่ก่อนเรียกชื่อว่าถนนจักรวรรดิ (เดี๋ยวนี้เรียกชื่อว่าถนนสนามไชย) กระบวนแห่มาผ่านหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท (ที่ราษฎรเรียกว่าพลับพลาสูง) ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประทับบนพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เสด็จทรงทอดพระเนตรกระบวนแห่มาเป็นการใหญ่ด้วย พระราชยานและพระเสลี่ยงและเสลี่ยงเข้าทางประตูสวัสดิโสภณหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามด้านตะวันออก การทรงผนวชแลบวชมาครั้งนี้เป็นการใหญ่ยิ่งกว่าที่เคยมีมาแต่ก่อนมากด้วยกัน” (สิ้นพระราชกระแสรับสั่งเท่านั้น)

ต่อจากนั้นนาย ก.ศ.ว. กุหลาบ ได้เล่าต่อไปอีกว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง พระผนวชเป็นพระภิกษุสงฆ์เสร็จแล้ว ได้ทรงไปประทับแรมจำพรรษาอยู่ ณ พระตำหนักในวัดทองสร้อยนาราม และมีหลักฐานอยู่ขึ้นหนึ่งซึ่งดูเหมือนว่าจะเป็นอนุสรณ์ชิ้นสุดท้ายที่ทำให้รู้ว่าได้ทรงผนวชอย่างแน่นอน สิ่งนั้นก็คือพัชนีด้ามงา ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือเมื่อทรงผนวช ในปัจจุบันนี้ได้เก็บรักษาไว้ที่พระที่นั่งพรหมเมศธาดา ในบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ และยังมีหลักฐานอีกหลายอย่าง เช่นว่าได้เทศน์กัณฑ์มหาธาต เมื่อมีหลักฐานเช่นนี้ก็เห็นจะไม่มีปัญหาอีกต่อไป

อนึ่ง ธรรมเนียมเจ้านายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ได้นิยมตามแบบแผนครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ทุกอย่าง และนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงผนวชเป็นต้นมา เจ้านายก็ทรงผนวชตามกำหนดพระชนมายุ คือ ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อพระชันษา ๑๔ ครั้งหนึ่ง ทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อพระชันษา ๒๑ ปีอีกครั้งหนึ่งทุก ๆ พระองค์ ถึงแม้จะจดหมายเหตุที่จะทราบได้ก็เห็นว่าพระองค์ไหนทรงผนวชเมื่อปีอะไร เพียงที่ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารก็แลเห็นได้ว่าประเพณีเจ้านายทรงผนวชได้วางแบบแผนเป็นยุติตั้งกล่าวมา ตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็พอประมาณได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อประมาณพุทธศักราช ๒๓๖๔ - ๒๓๖๕ และทรงผนวชเป็นพระภิกษุเมื่อพุทธศักราช ๒๓๗๒ แต่ไม่มีหลักฐานกล่าวถึงพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระยาตราชานุภาพได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือเรื่องประวัติวัดมหาธาตุตอนหนึ่งว่า

“สมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) นี้เป็นอุปัชฌาย์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงผนวชพระ แลเป็นอุปัชฌาย์เจ้านายที่ทรงผนวชในรัชกาลที่ ๓ แทบจะทั้งนั้น” ด้วยเหตุนี้จึงน่าจะเดาว่าสมเด็จพระสังฆราช (ต่อน) ก็น่าจะเป็นพระอุปัชฌาย์ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่นี่ก็เป็นเรื่องเดาตามธรรมเนียมที่มีกล่าวไว้ความจริงจะเป็นเช่นไรก็ต้องแล้วแต่หลักฐานที่จะค้นพบในโอกาสต่อไป

มีหลักฐานอยู่อีกแห่งหนึ่งซึ่งจะขัดกับที่ ก.ศ.ร. กุหลาบกล่าวไว้ คือ กล่าวว่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประจำพรรษาอยู่ที่วัดระฆังโฆสิตารามนั้น มีเรื่องปรากฏอยู่ในหนังสือประวัติวัดระฆังโฆสิตาราม ตอนหนึ่งว่า

“ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสร้างตำหนักเก่ง ๑ หลังอยู่ทางทิศใต้ปัจจุบันนี้ยังเหลือแต่รากฐานใต้ดิน เหตุที่ทรงสร้างตำหนักเก่งมีเรื่องเล่าว่า ความข้งนำข้างพระที่นั่งของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวออกอาบน้ำในเวลาเช้าที่ทำข้างวังหลวง เมื่อความข้งน้ำให้แล้วข้างไม่ยอมเข้าโรงวิ่งอาละวาดไล่คนที่เดินผ่านไปมาตั้งแต่ทำข้างถึงหลักเมือง และวนเวียนอยู่แถวนั้นตั้งแต่เช้าจนถึงเที่ยงเศษก็ยังไม่ยอมกลับเข้าโรง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบจึงมีพระราชดำรัสสั่งให้อารานาสมเด็จพระพนรัตน์ (ทองดี) ๑ วัดระฆังฯ ให้ไปช่วย เพราะทรงทราบว่าสมเด็จพระพนรัตน์นี้มีความรู้ทางคชศาสตร์ และท่านก็ได้ไปช่วยจัดการนำข้างเข้าโรงได้อย่างง่ายดายสมพระราชประสงค์ และในการจัดการปราบข้างของสมเด็จพระพนรัตน์ในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประทับทอดพระเนตรอยู่กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่หน้าโรงทานข้างประตูวิเศษไชยศรีได้ทรงเห็นความสามารถของสมเด็จพระพนรัตน์ จึงเป็นเหตุให้พระองค์ท่านเกิดความเลื่อมใสในวิชาคชศาสตร์ ต่อมาจึงให้สร้างตำหนักเก่งไว้ที่วัดระฆังฯ และเมื่อทรงผนวชแล้วได้เสด็จไปประทับจำพรรษาอยู่ที่ตำหนักที่สร้างนั้น”

ตามข้อความที่คัดมานั้น ผู้เขียนไม่ทราบว่าเป็นเรื่องที่ได้มาจากหลักฐานชั้นใด หรือเป็นแต่เพียงเรื่องต่อกันเล่าสืบต่อกันมา และทำให้คิดว่ากรมขุนพิพิธภูเบนทร์ซึ่งเป็นพระอนุชาและได้ว่ากรมพระคชบาล คงจะสิ้นฝีมือเสียแล้วกระมังถึงต้องข้ามปากไปอารานาสมเด็จพระพนรัตน์มาปราบแต่อย่างไรก็ตามเป็นความจริงอย่างหนึ่งว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเชี่ยวชาญในวิชาคชศาสตร์เป็นอันมาก

หลักฐานที่ควรวิเคราะห์อีกแห่งหนึ่ง คือ ในหนังสือเรื่องตั้งพระราชอาคะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ ๕ มีข้อความตอนหนึ่งว่า “แลกล่าวอีกอย่าง ๑ ว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่วัดระฆังด้วยทรงนับถือสมเด็จพระพนรัตน์องค์นี้มาแต่เดิม” ที่ว่าควรวิเคราะห์ก็คือตามธรรมเนียมเจ้าไม่ว่าจะผนวชเณรหรือผนวชพระก็ย่อมจะต้องผนวชที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกพระองค์ ถ้าไม่ผนวชที่วัดนี้ก็ออกจะเสียหายมาก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพตรัสว่า “ในเจ้านายถือเป็นคติกันมาแต่ก่อนว่าถ้าเจ้านายไม่ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่งคือไม่ได้เป็นนาคหลวงก็เป็นนิมิตล่อความเลวทรามหรือเสียหายของเจ้านายพระองค์นั้น

๑ สมเด็จพระพนรัตน์ วัดระฆังฯ มีนามเต็มว่าทองดี เป็นเชื้อชวรามัญ ในรัชกาลที่ ๒ เมื่อยังเป็นทีพระธรรมไตรโลกนนั้นชื่อในทางนั้นๆ ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวถึงในตอนหนึ่งว่า “พระธรรมไตรโลกของดี ภายหลังก่อนที่เป็นสมเด็จพระพนรัตน์ วัดระฆัง ฉันทน์ทุกสิ่ง ทรงพระกรุณาโปรดมากระราชทานสำหรับหลวงให้ฉันบนพระที่นั่งเก่ง”

๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมพพันธุ์ และกรมพระดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖

๓ สารานุกรมไทย ภาคที่ ๒๖ หน้า ๖ (พ.ศ. ๒๔๘๙)

แต่ว่าทรงผนวชในวัดพระแก้วได้แต่เป็นสามเณรครั้งหนึ่งกับเป็นพระภิกษุครั้งหนึ่งเท่านั้น ถ้าจะทรงผนวชอีกจะทรงผนวชในวัดพระแก้วไม่ได้” นอกจากนี้ยังถือกันอีกว่าเจ้านายที่ไม่ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดารามจะเสียคนต่อไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในพระราชพิธีสิบสองเดือนตอนหนึ่งว่า “การทรงผนวชเจ้านายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระองค์แรกที่เดิวนั้น คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะฉะนั้นบรรดาเจ้านายภายหลังที่เป็นเจ้าฟ้าพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าทั้งในวังหลวงวังหน้าไม่มีพระองค์ใดที่ได้ทรงผนวชที่อื่นนอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามเลย เว้นแต่พิการเป็นที่รังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะฉะนั้นจึงได้ถือกันว่าถ้าเจ้านายองค์ใดไม่ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ย่อมเป็นคนที่ย่ำแย่แล้วฤาจะเสียคนต่อไปเป็นแน่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือจนชั้นบวชเณรด้วยมีเหตุขึ้นคือหม่อมเจ้าสตีติยศเสถียรครบปีที่บวชเณรในปีที่พระราชทานเพลิงพระศพกรมหมื่นวิศณุวรดิษนรินทร์” จึงโปรดให้ออกไปทรงผนวชเณรที่พระเมรุอย่างบวชหน้าศพ ครั้งเมื่อหม่อมเจ้าสตีติยศเสถียรเสด็จจรดไปก็รับสั่งพาลว่าเพราะไม่ได้บวชที่วัดพระแก้ว”

แต่ที่ในหนังสือดังกล่าวบอกว่า ทรงผนวชอยู่วัดระฆังนั้นจะหมายความว่าอย่างไร จะหมายความว่าทรงผนวชที่วัดนั้นและทรงประทับจำพรรษาอยู่ที่วัดนั้นจริงหรือ หรือจะตกถ้อยคำอะไรไปบ้าง ถ้าจริงตามตัวอักษร ก็ออกจะผิดพระราชประเพณีอยู่ไม่น้อยทีเดียว โดยเฉพาะเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าอย่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยแล้วไม่จำเป็นไปได้ ถ้าเป็นแต่เพียงเสด็จไปประทับจำพรรษาก็ไม่เป็นปัญหาอะไร

สิ่งที่เราไม่รู้อีกอย่างหนึ่งก็คือเราไม่รู้ว่าจะพระองค์ทรงผนวชอยู่นานเท่าไร แต่เข้าใจว่าคงจะไม่นานนัก บางทีจะเพียงพรรษาเดียวเท่านั้น เพราะมีราชการงานเมืองที่ต้องทรงรับผิดชอบอยู่บ้างแล้วและถ้าทรงผนวชเพียงพรรษาเดียว วัดที่ทรงประทับก็ควรจะมีวัดเดียว และวัดนั้นก็ควรจะเป็นวัดระฆังโฆสิตาราม ไม่ใช่วัดหงส์รัตนารามอย่างที ก.ศ.ร. กุหลาบกล่าวอ้าง เพราะหลักฐานทางฝ่ายวัดระฆังโฆสิตารามดูมันคงมากกว่า”

หนึ่งในเรื่องการเสด็จออกบิณฑบาตของพระภิกษุเจ้าฟ้าจุฑามณีระหว่างทรงผนวชนั้น สติตเสมานิล ได้เขียนเล่าไว้ในเรื่องพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแลเรื่องวังหน้า ลงหนังสือพิมพ์ชาวไทย เมื่อปี ๒๕๑๓ มีความว่า “เล่ากันเป็นนักหนาถึงพระราชจริยวัตรเยี่ยงสามัญชนของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสมัยก่อนรับบวรราชาภิเษก สมัยทรงผนวช และสมัยที่เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว หลวงพิชฌุโลกประชานารถ (ล้ำ เกตุทัต) โยมบิดาอดีตสมเด็จพระสังฆราช (ปลัด กิตติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรเล่าพระจริยวัตรอันโลดโผนของวังหน้าพระองค์นี้เมื่อทรงผนวชว่า เสด็จออกบิณฑบาตทางเรือประจำและทรงเปลี่ยนทางเสด็จโปรดสัตว์ ทรงลงประทับเรือที่หน้าวัดบวรนิเวศออกสู่ม่าน้ำเจ้าพระยา บางวันโปรดให้ฝีพายพายเรือทรงเสียบขาขึ้น

* พระราชโองการพระองค์ที่สองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สันพระชนม์ พ.ศ. ๒๔๗๗ เป็นต้นสกุล สุประติษฐ์ ณอยุธยา

ไปบ้างเลียบบ้างข้ายบ้าง โปรดให้ข้ามไปเลียบบึงธนบุรีขึ้นเหนือและล่องใต้ทำนองเดียวกับฝั่งพระนครบ้าง แต่ส่วนมากโปรดให้พายเข้าไปในคลองบางกอกน้อย เรือบิณฑบาตของภิกษุเจ้าฟ้าจุฑามณีก็เป็นลำหนึ่งที่เขาไปโปรดสัตว์ในคลองบางกอกน้อย เรือบิณฑบาตได้เห็นเจ้าหน้าที่แพแลเรือหรือที่สะพานทำน่าน้ำหน้าบ้านแห่งไรเขาเตรียมของไว้ตักบาตร ก็เร่งเข้าไปรับอาหารบิณฑบาต วันหนึ่งเรือโปรดสัตว์ของภิกษุเจ้าฟ้าจุฑามณีเข้ารับทักษิณาทันทีที่แพหนึ่งซึ่งเจ้าหน้าที่เป็นสาวและสวย ภิกษุเจ้าฟ้าจุฑามณีทรงเปิดฝาบาตรพระหัตถ์ประคองบาตรเป็นเครื่องแสดงการรับประเคนตามวินัย สาวสวยยกขันข้าวขึ้นจบบแล้วก็บรรจงตักข้าวด้วยทัพพีลงบาตร ครั้นถึงทัพพีสุดท้ายภิกษุผู้รับทักษิณาด่วนเอาฝาบาตรปิดขันทัพพีให้ติดอยู่ในบาตร ใครพบเข้าเช่นนี้ก็ยอมตะลึง เจ้าหน้าที่สาวสวยนั้นยิ่งกว่าตะลึงลูกหนีเข้าไปในแพ ไม่พักรอรับทัพพีที่อยู่ในบาตรคืน มหาตเล็กฝีพายจึงหยิบออกจากบาตรใส่ขันข้าวซึ่งวางอยู่ที่หน้าแพนั้น แต่นั่นมาภิกษุเจ้าฟ้าจุฑามณีก็โปรดเสด็จบิณฑบาตในคลองบางกอกน้อยแลโปรดรับบาตรของเจ้าหน้าที่แพนั้น แต่เจ้าหน้าที่สาวสวยคนนั้นก็ไม่ได้ออกไปใส่บาตรภิกษุในเรื่องลำที่ถูกฝาบาตรตะครุบเอาทัพพีไว้ เมื่อไม่เห็นเจ้าหน้าที่สาวสวยหลายวันเข้า ครกามเทพบันดาลพระหฤทัยให้ตรัสถามผู้ที่ตักบาตรแทน เมื่อทรงทราบว่าได้ป่วย ก็ยอมเข้าพระหฤทัยดี ถึงเหตุที่พระองค์เป็นผู้ทำให้เจ้าหน้าที่สาวสวยนั้นหนีหน้า

การที่เจ้าหน้าที่สาวสวยที่แพนั้นไม่ออกมาตักบาตรอีกเลยตั้งแต่วันที่ทรงเอาฝาบาตรปิดทัพพีไว้ยอมทรงทราบดีอยู่แก่พระหฤทัยว่าเพราะเหตุใด การที่ตรัสถามผู้ตักบาตรแทนเช่นนั้นใคร ๆ ก็เดาถูกว่าเพื่อเป็นช่องทางที่จะได้ตรัสสำแดงพระประสงค์ จึงตรัสบอกแก่คนที่ตักบาตรแทนนั้นว่าขอให้ออกมาทำบุญอย่างเคยต่อไปอีกเถิด ตามเรื่องเล่าว่ารุ่งขึ้นแต่นั้นมาเจ้าหน้าที่ภิกษุเจ้าฟ้าจุฑามณีมีพระประสงค์จะทรงรับอาหารบิณฑบาตนั้นก็ออกไปใส่บาตรอย่างเคย ท่านผู้เล่าหาได้เล่ารายละเอียดว่าภิกษุเจ้าฟ้าจุฑามณีได้ตรัสปฏิสนธิสนธิกับเจ้าหน้าที่สาวสวยผู้นั้นจนคุ้นเคยอย่างไร แต่เล่าว่าได้เสด็จที่แพนั้นเนื่อง ๆ เมื่อได้ทรงลาผนวชแล้วไม่ช้าเลยสาวสวยชาวแพในคลองบางกอกน้อยที่เคยตักบาตรผู้นั้นก็ได้มาเป็นหม่อมห้ามของเจ้าฟ้าจุฑามณี และเป็นเจ้าจอมเมื่อเจ้าฟ้าจุฑามณีรับบรรราชภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านผู้เล่า ๆ ว่าดูเหมือนท่านจะได้เป็นเจ้าคุณจอม(เพราะเป็นพระสนมเอก) แต่จะมีพระองค์เจ้าด้วยหรือไม่ท่านไม่ได้เล่า เล่าย่ออยู่แต่ว่า “เขารู้ว่าท่านสวยน่ารักสวยกว่าเจ้าจอมวังหน้าทุกคน” นามเดิมของเจ้าคุณจอมไม่ปรากฏแน่ได้ยินแต่ว่าคนทั้งหลายเรียกเจ้าคุณชลธิ์”

ตอนที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระราชพิธีทางพุทธศาสนา

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดให้มีพระราชพิธีทางพุทธศาสนาต่าง ๆ อันเป็นขนบธรรมเนียมของไทยมาแต่โบราณ ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เป็นอย่างดี เรื่องนี้ปรากฏหลักฐานในพระนิพนธ์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นสภิตยธำรงศักดิ์เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงแต่งพรรณนาถึงพระราชพิธีฝ่ายพระราชวังบวรฯ ครั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “อาทิ

๑. การพระราชกุศลเทศนามหาชาติ ว่า “วันขึ้น ๑๕ ค่ำ แรมค่ำ ๑ เวลาเที่ยงเศษ เสด็จออกทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการเทียนประจำกัณฑ์และตะเกียงสำหรับชุ่ม ๔ ตะเกียง โปรดให้พระองค์เจ้าเล็ก ๆ จุดเทียนนมัสการที่ตั้งข้างพระแท่น ๒ สำหรับ เจ้าพนักงานจุดเทียนโต๊ะหมู่โต๊ะตั้งปวงทั่วไป ทรงศีลแล้วประทับทรงฟังในฉาก เทคน์จบแล้วเสด็จทรงประเคนเครื่องไทยธรรมเหมือนกันทั้ง ๒ กัณฑ์ เสด็จขึ้นบ่าย ๓ โมงเศษทั้ง ๒ วัน วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลาเช้าโมง ๑ เสด็จออกทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการแลเทียนในที่ทั้งปวงเหมือนวันก่อน แปลกแต่วันนี้มีเทียนคาถาด้วย ทรงศีลแล้วประทับในฉาก เมื่อปีแรก ๆ ประทับทรงฟังอยู่จนจบ ๑๓ กัณฑ์ ภายหลังทรงอยู่เพียงกัณฑ์หิมพานต์จบ ทรงประเคนเครื่องไทยธรรมแล้วเสด็จขึ้นเสวยคราว ๑ ถ้าปีใดมีพระองค์เจ้าทรงผนวชถวายเทศน์กัณฑ์ไร ก็เสด็จออกในกัณฑ์นั้น ไปเสด็จตอนค่ำก็เมื่อถึงกัณฑ์มหाराชที่เป็นกัณฑ์โปรดมาก เพราะเคยทรงเทศน์เมื่อทรงผนวช” พระราชทานรางวัลบ้างทรงติเตียนบ้างเป็นการครึกครื้นเสมอ แล้วทรงฟังต่อไปจนจบ (นครกัณฑ์) พระสงฆ์ถวายอดิเรกถวายพระพรลาแล้ว เวลา ๒ ยามเศษ เสด็จพระราชดำเนินลงลอยพระประทีป เสร็จการพระราชกุศลเทศนามหาชาติเท่านั้”

๒. พระราชพิธีสงฆ์ในเทศกาลสงกรานต์ ว่า “รุ่งขึ้นวันมหาสงกรานต์ เวลาเช้าทรงประเคนอาหารบิณฑบาตตามธรรมเนียม พระสงฆ์รับพระราชทานฉันแล้วทรงประเคนผ้าไตร พระสงฆ์ออกไปคอยสงฆ์ที่ข้างพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยฉันได้ปักปราสาทผ้าขาวตั้งเตียงมีเส้า ๔ เส้า ผูกม่านผ้าขาวเพดานผ้าขาวห้อยพวงดอกไม้สด ข้างหลังเตียงมีถ้ำน้ำสี่เหลี่ยมใหญ่ตั้งบนม้าสูง มีบัวตะกั่วสองบัวเรียกว่าประทุม พระสงฆ์เข้าไปสงฆ์ที่ละ ๒ รูป ประโคมเตรสังข์พิณพาทย์กลองแขก มีบัวอย่างฝรั่งคันเป็นสุมปักในขันเชิงใหญ่ใช้น้ำดอกไม้สด กรมพระแสงหอกดาบถือถวายทรงสูบต่อพระหัตถ์ และมีสุหร่ายอย่างสูบน้ำหนักทางกันสองอัน มักโปรดให้พระองค์เจ้าเล็ก ๆ เปิดกอกไปรยถวายพระ และมีโถน้ำอบพนักงานภูษามาลาคอยตักถวาย เมื่อพระสงฆ์สงฆ์แล้วออกไปครองไตร กลับเข้ามาฉันข้าวแซ่เวลาเพลอีกครั้งหนึ่ง ไม่มีไทยทานสิ่งใดอีก”

๑. ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ ๑๑

๒. ประเพณีแต่ก่อนเรียกว่า เมื่อบ้าง เจ้าพนักงานถวายควจะฝึกกัณฑ์เทศน์ติดกันไว้ได้กัณฑ์หนึ่งจนได้เทศน์ถวาย เช่น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ ถวายเทศน์กัณฑ์หมกัณฑ์ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ (รัชกาลที่ ๔) เมื่อบ้างทรงผนวชสามเณรได้เทศน์กัณฑ์ที่มีท้าวถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเมื่อทรงผนวชทรงมีพระวิริยะอุตสาหะหัตถ์เทศน์กัณฑ์มหाराชถวาย

ตอนที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างและปฏิสังขรณ์วัด

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่ง อาทิ

๑. ปฏิสังขรณ์วัดราชผาติการาม (เดิมชื่อวัดส้มเกลี้ยง) ที่ตำบลสามเสน ในคราวที่ดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พวกญวนได้พากันรื้อเอาอิฐของวัดส้มเกลี้ยงมาสร้างบ้านเรือนของตน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระบรมราชโองการให้เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์สร้างวัดขึ้นใหม่ทดแทนวัดเดิม โดยให้ย้ายไปสร้างทางด้านทิศเหนือพ้นเขตจากชุมชนบ้านญวนออกไป แต่การก่อสร้างวัดนี้มาแล้วเสร็จในรัชกาลที่ ๕

๒. ทรงปฏิสังขรณ์วัดหงส์รัตนาราม (เดิมชื่อวัดเจ้าขรัวหงส์) ที่ฝั่งธนบุรี ซึ่งเป็นวัดที่สร้างตั้งแต่สมัยอยุธยาต่อมาสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีได้ทรงสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร ตลอดจนโรงธรรมแต่ยังไม่แล้วเสร็จก็เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวปฏิสังขรณ์จนเสร็จ และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดหงส์รัตนาราม” พร้อมทั้งได้โปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไปัญเชิญ “พระแสน” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสมัยล้านช้าง ปางมารวิชัย จากนครจำปาศักดิ์ของลาว มาประดิษฐานไว้ ณ วัดหงส์รัตนารามด้วย

๓. ทรงสร้างวัดบวรสถานสุทธาราม (หรือเรียกกันทั่วไปว่าวัดพระแก้ววังหน้า) วัดนี้อยู่ในเขตของพระราชวังบวรสถานมงคล สร้างขึ้นเมื่อสมัยสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ แต่ได้เสด็จสวรรคตก่อนที่จะสร้างสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ดำเนินการก่อสร้างต่อมา แต่การก่อสร้างวัดนี้มาแล้วเสร็จในรัชกาลที่ ๕

๔. ทรงสร้างวัดเล็กๆ ขึ้นแห่งหนึ่งใกล้เขตพระราชฐานวังสีกา จังหวัดสระบุรี เพื่อบำเพ็ญพระกุศลในยามที่เสด็จแปรพระราชฐานขึ้นไปยังวังสีกา โดยมูลเหตุที่ทรงสร้างวัดดังกล่าวขึ้นปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังกรมหลวงศากุณราชสันติภา “วัดที่ไปสร้างที่สีกานั้น นั้นได้ยันท่าน (หมายถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) เล่าให้ฉันฟังครั้งหนึ่งว่าลาวบ้านนั้นเขาชุดพระศิลาไว้พระองค์หนึ่ง ท่านจึงทรงพระราชศรัทธาสร้างถวายพระศิลาพระองค์นั้น”

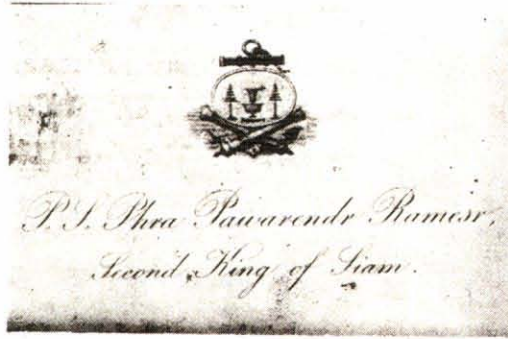
ตอนที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระพุทธสิหิงค์

พระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปโบราณที่มีพระสิริระงดงามมาก ตามตำนานเล่าว่า พระพุทธสิหิงค์ได้สร้างขึ้นในลังกาเมื่อราว พ.ศ. ๗๐๐ โดยได้ประดิษฐานอยู่ในลังกา ๑๑๕๐ ปี และราว พ.ศ. ๑๘๕๐ ได้เข้ามาสู่กรุงสุโขทัย โดยประดิษฐานอยู่ในสุโขทัย ๗๐ ปี ย้ายไปประดิษฐานที่พิษณุโลก ๕ ปี ที่กรุงศรีอยุธยา ๕ ปี ที่กำแพงเพชร ๑ ปี ที่เชียงราย ๒๐ ปี ที่เชียงใหม่ ๒๕๕ ปี ที่กรุงศรีอยุธยา ๑๐๕ ปี และกลับไปประดิษฐานที่เชียงใหม่ ๒๘ ปี ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๓๓๘ ทรงโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปรบพม่า ครั้นเสร็จการศึกแล้วกรมพระราชวังบวรฯ ทรงพระราชดำริว่าพระพุทธสิหิงค์เคยเป็นพระพุทธรูปสำคัญสำหรับพระนครอยู่ในครั้งกรุงเก่า ข้าศึกมาชิงเอาไปเมื่อกรุงเสีย จึงโปรดให้เชิญพระพุทธสิหิงค์กลับลงมากรุงเทพฯ และทูลขอไว้ในพระราชวังบวรฯ ทรงอุทิศพระราชมณฑลเที่ยวถวายเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์ แล้วพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งพุทไธสวรรย์” เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรดให้เชิญพระพุทธสิหิงค์ มาไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ววังหลวง) ตั้งบนฐานชุกชีข้างด้านหน้าตรงที่ตั้งพระลัมพูทพรณีทุกวันนี้ อยู่ตลอดรัชกาลที่ ๑ ที่ ๒ และที่ ๓

จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทานพระพุทธสิหิงค์ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงเชิญพระพุทธสิหิงค์กลับขึ้นไปไว้ในพระราชวังบวรฯ เมื่อวันที่ ๑ ค่ำ เดือน ๙ ปีกุนตรีศก จุลศักราช ๑๒๑๓

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูชาพระพุทธสิหิงค์ในพระราชพิธีที่สำคัญๆ ดังปรากฏในเรื่องพระราชพิธีฝ่ายพระราชวังบวรฯ พระนิพนธ์พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นสวัสดียามหัย ดังนี้ “ในพระราชพิธีเทศนามหาชาติแลจัตุรวิสัยจ ที่กำหนดมีขึ้นในเดือน ๑๑ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ มีเทศนาอริยสัจ ๒ กัณฑ์ วันแรมค่ำ ๑ อีก ๒ กัณฑ์ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เทศนามหาชาติ ๑๓ กัณฑ์ นั้นได้มีดอกไม้เพลิงบูชาพระพุทธสิหิงค์คินละ ๕ พุ่มทั้ง ๓ คีน”

ต่อมาทรงพระราชดำริจะให้พระพุทธสิหิงค์ไปประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในวัดบวรสถานสุทธาวาส (วัดพระแก้ววังหน้า) จึงโปรดให้เจ้าฟ้าอัศราพงษ์ทรงบัญชาการบูรณะวัดบวรสถานสุทธาวาสข้างในพระอุโบสถฝาผนังให้เขียนเรื่องตำนานพระพุทธสิหิงค์ แต่การยังไม่ทันสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตเสียก่อน พระพุทธสิหิงค์คงประดิษฐานอยู่ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์จนถึงปัจจุบัน

Palace of the Second King,
Bangkok, Siam, Feb. 20th, 1861.

C. C. Rafn, Sec.

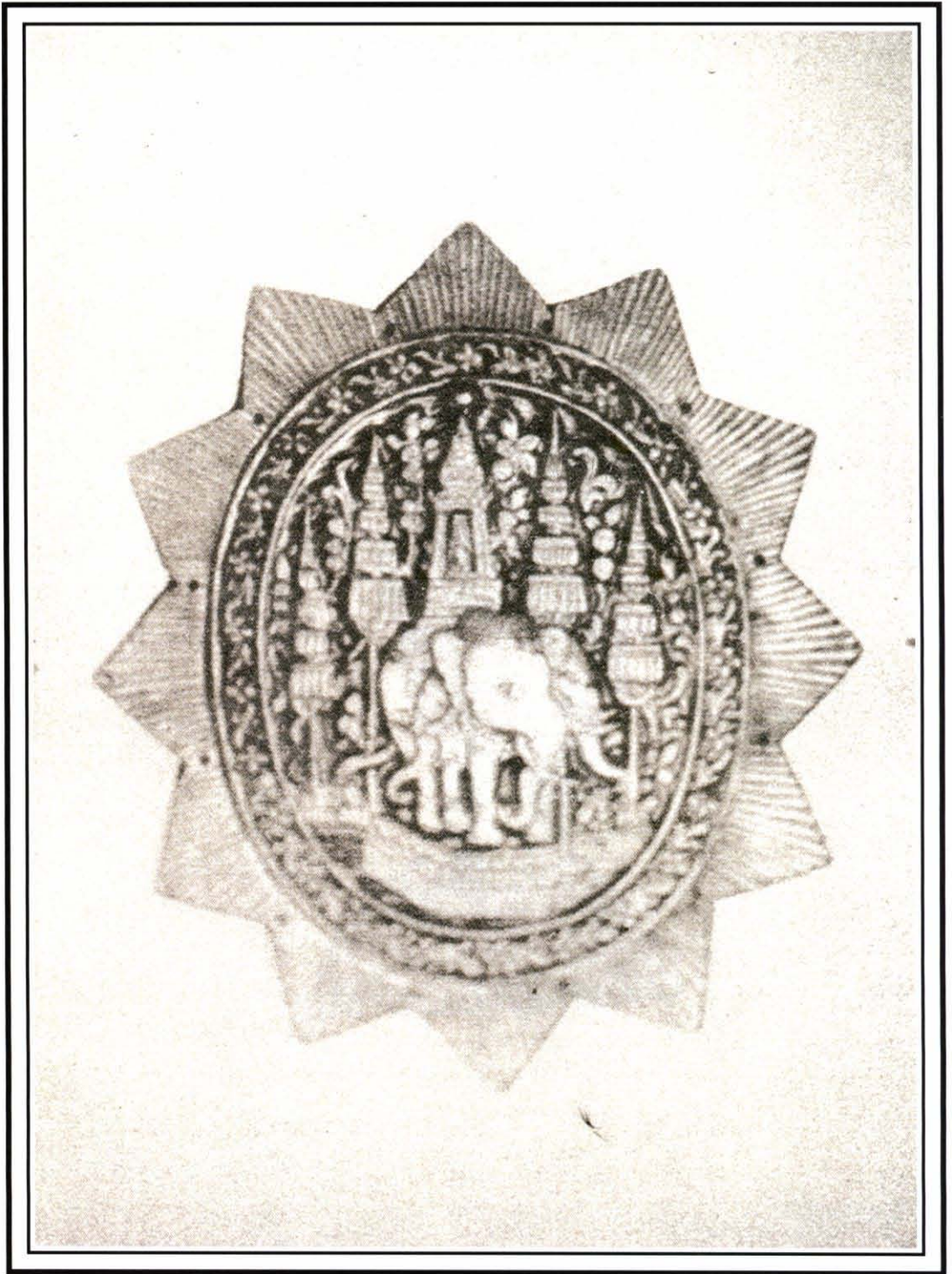
Dear Sir,

The parcel containing books and papers from the Royal Society of Northern Antiquaries of Copenhagen has just been received. The Diploma of your Society reached me in a previous occasion.

Please tender to your Society my best thanks for the kind remembrance, and the honor they have conferred. Accept for yourself my thanks for your kind services, and believe me,

Yours truly,
P. Phawarandit Ramessu,
Second King of Siam, &c. &c. &c.

บัตรพระนามภักดิ์และถวายพระหัตถ์
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ดวงตราไอยราพต
พระตราประจำตำแหน่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ ๕

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าฟ้าจุฑามณีได้รับราชการในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่มีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา ต่อมาเมื่อ ๑๐ พฤษภาคม ๒๓๗๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าแต่งตั้งให้เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และเมื่อ ๒๕ พฤษภาคม ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระเกียรติยศเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่สองรองจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจที่เป็นคุณประโยชน์ต่อประเทศไทย นานับประการ ซึ่งนอกจากจะเป็นที่ประจักษ์ในพระมหากษัตริย์คุณแก่พสกนิกรชาวไทยแล้ว พระอัจฉริยภาพของพระองค์ยังเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติด้วย โดยนักวิชาการที่มีชื่อเสียงระดับนานาชาติได้ยอมรับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงเป็นผู้นำวิทยาการสมัยใหม่มาสู่ประเทศไทย เช่น การแพทย์ การต่อเรือ การฝึกทหารแบบยุโรป จึงถวายพระฉายาว่า “Modern Siam” ซึ่งได้กล่าวถึงเรื่องนี้ในเรื่อง “The Role of Prince Chuthamani in the Modernizing of Siam” ของศาสตราจารย์วิลเลียม โควาน แห่งมหาวิทยาลัยฮาวายและในเรื่อง “A History of South East Asia” ของศาสตราจารย์ ดี จี อี ฮอลล์ ในที่นี้ขอประมวลพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในบางส่วนมาพอสังเขป ดังนี้

ตอนที่ ๑ ด้านการทหารเรือ

๑. ทรงเป็นแม่ทัพใหญ่ยกกองทัพเรือไปปราบญวน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓ เมื่อทรงดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพใหญ่ยกกองทัพเรือไปปราบญวน โดยให้ยกไปตีเมืองบันทายมาศ (เมืองฮาเตียน) กองทัพเรือได้ออกไปปฏิบัติราชการอยู่ในสงครามนาน ๑๑ เดือนจึงเดินทางกลับเข้ากรุงเทพฯ

๒. ทรงเป็นผู้บัญชาการทหารเรือวังหน้า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรงตำแหน่งเป็น “ผู้บัญชาการทหารเรือวังหน้า” รับผิดชอบคุมกองทัพเรือของวังหน้า (มีหน่วยงานในสังกัด ๓ หน่วย คือ กรมเรือกลไฟ กรมอาสาจาม และกองทะเล) ซึ่งพระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงด้านกำลังทหารเรืออย่างต่อเนื่อง รวมทั้งทรงสร้างโรงทหารเรือขึ้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ตำหนักแพ (บริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปัจจุบัน) นับเป็นที่ทำการทหารเรือแห่งแรกของการทหารเรือไทยสมัยใหม่ ทรงสร้างเรือเพื่อใช้ในกิจการทหาร

เรือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยในการสร้างเรือ โดยทรงศึกษาด้วยพระองค์เองและจากมิชชันนารี และได้ทรงสร้างเรือขึ้นหลายลำ เช่น ในขณะที่ทรงดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในปี พ.ศ.๒๓๗๘ ทรงสร้างเรือ “เอ็กสเปรส” ซึ่งเป็นเรือกลไฟลำแรกของไทย ต่อมา พ.ศ. ๒๓๗๙ ทรงสร้างเรือ “พุทธอำนาจ” และ พ.ศ.๒๓๘๔ ทรงสร้างเรือ “อุดมเดช” โดยเรือทั้งสองลำได้ใช้ในราชการรบกับญวนเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๘๔ และเมื่อพระบวรราชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พ.ศ.๒๔๐๐ ได้ทรงดัดแปลงเรือ “มงคลราชบัณฑู” มาจากเรือที่ซื้อมาจากอเมริกา ซึ่งนับเป็นครั้งแรกของประเทศไทยที่มีเรือโครงเหล็กไว้ใช้ พ.ศ.๒๔๐๑ ทรงสร้างเรือ “อาสวาทิศ” พ.ศ.๒๔๐๒ ทรงสร้างเรือ “การประภา” พ.ศ.๒๔๐๖ ทรงสร้างเรือ “ยงยศโยธามือยาว” เพื่อใช้เป็นเรือรบ ส่งผลให้ในประเทศไทยในขณะนั้นมีเรือที่สร้างขึ้นได้เองจำนวนมาก จึงก่อให้เกิดประโยชน์ในทางทหารโดยตรง ตลอดจนได้นำเรือเหล่านี้ไปใช้ในราชการอื่น ๆ ด้วย เช่น พ.ศ.๒๓๘๗ นำสมณฑุตไปลังกา พ.ศ. ๒๔๐๙ ไปราชการที่สิงคโปร์

ตอนที่ ๒ ด้านการทหารบก

๑. **ทรงสร้างป้อมเพื่อป้องกันข้าศึก** ในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ เมื่อทรงดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่งตั้งให้ทรงไปสร้าง “ป้อมพิฆาตข้าศึก” รักษาปากแม่น้ำแม่กลอง ณ เมืองสมุทรปราการ

๒. **ทรงเป็นผู้บัญชาการทหารบกวังหน้า** พ.ศ. ๒๓๗๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดเกล้าให้ทรงกรมเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และมอบหมายให้เป็นผู้บัญชาการของกรมทหารปืนใหญ่ กรมทหารแม่นปืนหน้าแม่นปืนหลัง ญวนอาสารบ แหกอาสาจาม ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระบวรราชาภิเษกให้เป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และมอบหมายให้ทรงเป็นผู้บัญชาการกรมทหารปืนใหญ่ มีกองทหาร ๓ หน่วย คือ กองทหารรักษาพระองค์อย่างยุโรป กองทหารหน้า กองอาสาญวน ซึ่งทรงเอาพระทัยใส่ในการฝึกทหารดังกล่าวมาก โดยทรงจัดการฝึกทหารประจำกองดังกล่าวตามแบบยุโรปตะวันตก พร้อมนี้ได้ทรงจ้างครูฝึกชาวต่างประเทศ (ร.อ.โทมัส น็อก) มาทำการฝึกทหาร รวมทั้งทรงทำการฝึกทหารด้วยพระองค์เองในบางครั้ง และได้โปรดเกล้าให้ทหารเหล่านี้ไปปฏิบัติหน้าที่ป้องกันและรักษาความสงบของประเทศหลายครั้ง เช่น พ.ศ. ๒๓๙๕ ได้ส่งทหารเป็นหน่วยรบพิเศษร่วมทำสงครามตีเมืองเชียงตุง ส่งทหารไปปราบปรามโจรผู้ร้ายตามหัวเมืองต่างๆ เช่น ปราบอั้งยี่ในมณฑลปราจีนและเมืองชลบุรี

๓. **ทรงแปลและทรงพระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่** เมื่อ พ.ศ.๒๓๘๔ ในขณะที่ทรงดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้ทรงแปลตำราปืนใหญ่จากภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย และต่อมาได้ทรง

พระราชนิพนธ์ตำราเกี่ยวกับปืนใหญ่ ที่กล่าวถึง คำนานปืนใหญ่ ทำเนียบปืนใหญ่ ตำราทำดินปืน และยิงปืนใหญ่ การหัดปืนใหญ่รบกลางแปลง การหัดปืนป้อมและปืนเรือบป ตำราดังกล่าวเป็นตำราวิชาการปืนใหญ่แบบสมัยใหม่ฉบับแรกของประเทศไทย และได้ทรงนำมาใช้ในการหัดทหารปืนใหญ่ในเวลาต่อมา

๔. ทรงสร้างปืนใหญ่ไว้ใช้ในราชการ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างปืนใหญ่ไว้ใช้ในราชการป้องกันประเทศเป็นจำนวนมาก (ปืนใหญ่ที่ตั้งเรียงรายอยู่ ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทรงสร้างขึ้น)

ตอนที่ ๓ ด้านการปกครองประเทศ

๑. ทรงร่วมพิจารณาปัญหาการปกครองบริหารบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงช่วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปกครองบริหารบ้านเมืองในบางเรื่อง เช่น ทรงร่วมให้คำปรึกษาเพื่อแก้ไขระเบียบการปกครองเมืองประเทศราชใหม่ (ขณะนั้นประเทศไทยมีพื้นที่ บางส่วนของลาว เขมร มอญ ละว้า กระเหรี่ยง มลายู เป็นเมืองประเทศราช)

๒. ทรงปฏิบัติราชการแทนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่าง ๆ ได้ทรงให้อำนาจสิทธิ์ขาดแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในการบริหารบ้านเมืองแทนพระองค์

ตอนที่ ๔ ด้านการต่างประเทศ

๑. ทรงเป็นคณะที่ปรึกษาในด้านต่างประเทศ เมื่อทรงดำรงพระยศเป็นกรมขุนอินทริวงศศิริ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าเจ้าฟ้าจุฑามณีมีความรู้ด้านภาษาอังกฤษ และธรรมเนียมแบบฝรั่งเป็นอย่างดี จึงโปรดเกล้าให้เป็นคณะที่ปรึกษาในด้านต่างประเทศในคราวที่มีทูตต่างประเทศเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศไทย

๒. ทรงร่วมทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี เมื่อพระบวรราชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ได้ทรงร่วมกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพิจารณาและร่วมลงนามในฐานะพระมหากษัตริย์องค์ที่ ๒ ในการทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศต่าง ๆ เช่น ประเทศอังกฤษ (พ.ศ. ๒๓๙๙) ประเทศอเมริกา (พ.ศ. ๒๓๙๙) ประเทศฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๓๙๙) ประเทศเดนมาร์ก (พ.ศ. ๒๔๐๑) ประเทศเยอรมัน (พ.ศ. ๒๔๐๑) ประเทศโปรตุเกส

(พ.ศ. ๒๔๐๒) ประเทศนอร์เวย์แลนด์ (พ.ศ. ๒๔๐๓) ประเทศโปรยจีนหรือเยอรมัน (พ.ศ. ๒๔๐๕) การที่ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศมหาอำนาจดังกล่าว มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อเอกราชของประเทศไทย เพราะเป็นสนธิสัญญาที่ประเทศมหาอำนาจแสดงการยอมรับว่าประเทศไทยเป็นประเทศเอกราชมีอธิปไตยเหนือดินแดนของตนและเป็นสนธิสัญญาที่จะป้องกันมิให้ประเทศใดๆ มาทำการรุกรานประเทศไทยได้ และการที่ประเทศไทยได้ทำสนธิสัญญาฯ กับหลายประเทศนั้น เพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจไม่ให้ประเทศมหาอำนาจฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมารังแกประเทศไทยได้ การทำสนธิสัญญาดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้ประเทศไทยรอดพ้นจากการเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจในยุคจักรวรรดินิยม ขณะที่ประเทศใกล้เคียงได้กลายเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจเกือบทั้งหมด เช่น ประเทศกัมพูชา ประเทศลาว ประเทศเวียดนาม ได้กลายเป็นอาณานิคมของประเทศฝรั่งเศส ประเทศฮ่องกง ประเทศสิงคโปร์ ประเทศพม่า ประเทศอินเดีย ได้กลายเป็นอาณานิคมของประเทศอังกฤษ

ตอนที่ ๕ ด้านการสาธารณสุข

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสนับสนุนให้นำการแพทย์สมัยใหม่มาใช้ในประเทศไทยอาทิ ในขณะที่ทรงดำรงพระยศเป็นกรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ในปี พ.ศ.๒๓๗๙ ได้ทรงนำหมอบลัดเลย์ไปตรวจรักษาอาการไข้ของสมเด็จพระราชินีศรีสุริเยนทราบรมราชินีพระราชชนนีของพระองค์และต่อมาได้ทรงนำหมอบลัดเลย์ไปตรวจรักษาพระอาการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะที่ทรงผนวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสนับสนุนให้ริเริ่มนำวิธีการคลอดแบบตะวันตกมาใช้ในประเทศไทย

ตอนที่ ๖ ด้านวรรณกรรม ดนตรี และศิลปะ

๑. ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมและอุปถัมภ์กวีเอกของกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมไว้หลายเรื่อง เช่น เพลงยาว บทสักวา บทแฉ้ว เพลงยาวสามชาย พระราชนิพนธ์ค่อนข้าราชการวังหน้า อีกทั้งทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ “สุนทรภู่” กวีเอกของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยโปรดให้สุนทรภู่เข้าไปอยู่ในพระราชวังเดิม (ที่ประทับของพระองค์) และเมื่อพระบวรราชาภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วได้ทรงโปรดเกล้าแต่งตั้งสุนทรภู่ให้เป็น “พระสุนทรโวหาร” ในขณะที่สุนทรภู่รับราชการในพระองค์

ได้แต่งวรรณกรรมไว้เป็นมรดกแก่สังคมไทยหลายเรื่อง เช่น นิราศพระประธม นิราศเมืองเพชร บทละครเรื่องอภัยนุราช เสภาเรื่องพระราชพงศาวดาร และบทพากย์กล่อม

๒. ทรงสร้างพระเครื่อง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระเครื่องจำนวนมากหลายสิบพิมพ์ เช่น พิมพ์พระสมเด็จที่เรียกกันว่า “พิมพ์จุฑามณี” ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์โต พรหมรังสีสร้างเนื้อบรรจุรัตนไตรอนุภาภวาย นอกจากนี้ยังมีพิมพ์พระปิดตา-ปิดทวาร พิมพ์พระสังกัจจายน์ เป็นต้น พระเครื่องชุดนี้มีชื่อเรียกกันว่า “กรุพระบวรราชวังสีทา” โดยมีหลายพิมพ์ที่เป็นฝีพระหัตถ์ของพระองค์ท่านโดยตรง

๓. ทรงประดิษฐ์เครื่องดนตรีไทยและอุปกรณ์ครูดนตรีไทย ทรงประดิษฐ์เครื่องดนตรีไทย “ระนาดทุ้มเหล็ก” ขึ้น โดยมีการจัดเล่นประกอบกับระนาดแบบเดิม รวมเป็นเครื่องดนตรี ๔ ชนิด เรียกว่า “ปี่พาทย์เครื่องใหญ่” สืบมาถึงปัจจุบันนี้ และทรงให้การอุปถัมภ์ “ครุมีแขก” ครูปี่พาทย์ที่มีชื่อเสียง และได้ทรงพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “หลวงประดิษฐไพเราะ”

บทที่ ๕

การเทิดทูนพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ต่อประเทศไทยนานับประการ ซึ่งได้เป็นที่ประจักษ์แล้วถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่านดังนั้นหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และพลสกนิกรชาวไทยจึงได้เทิดทูนพระเกียรติคุณของพระองค์

ตอนที่ ๑ พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

หน่วยงานและคณะผู้เคารพเทิดทูนในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์เพื่อเป็นอนุสรณ์ในคุณงามความดีที่พระองค์ท่านมีต่อประเทศชาติ และเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ยึดถือเป็นแบบอย่างในการเจริญรอยตามสำหรับส่งเสริมความดีให้ยิ่งขึ้น ดังนี้

๑. พระบรมราชานุสาวรีย์ฯ ณ บริเวณโรงละครแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร

ความเป็นมาในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์นี้^๑ สืบเนื่องจากในการก่อสร้างโรงละครแห่งชาติของกรมศิลปากรในขณะนั้นจอมพลถนอม กิตติขจร ได้รับมอบหมายให้เป็นประธานกรรมการจัดสร้าง ซึ่งเพียงเริ่มงานก็ได้ล้มเจ็บลง หลวงสุวิธานแพทย์ได้รับเชิญให้ไปตรวจดูสถานที่ พบว่าสถานที่ก่อสร้างโรงละครแห่งชาติเดิมเป็นพระบรมราชวังของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๔ และการก่อสร้างไม่ได้ขออนุญาตจากท่านเจ้าที่ก่อนเลยมีเหตุบันดาลให้เป็นไป เมื่อเป็นดังนั้นจึงได้ทำพิธีบวงสรวงขอขมาลาโทษแด่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วจะสร้างพระบรมรูปถวายเมื่อโรงละครเสร็จแล้ว นับแต่วาระนั้นจอมพลถนอมฯ ก็หายจากโรคภัยไข้เจ็บและการสร้างโรงละครแห่งชาติก็สำเร็จเรียบร้อย กาลต่อมาทางราชการได้มอบให้กรมศิลปากรจัดการหล่อพระรูปพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยอาจารย์สนั่น ศิลากรเป็นผู้ออกแบบและปั้น แล้วอัญเชิญขึ้นประดิษฐานเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์ ณ บริเวณโรงละครแห่งชาติ ได้ทำพิธีสักการสังเวทพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกับพิธีเปิดโรงละครแห่งชาติเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๐๘ ต่อมากกรมศิลปากรเห็นว่าสถานที่เดิมไม่เหมาะสม จึงได้สร้างฐานพระบรมราชานุสาวรีย์ใหม่และเชิญพระบรมราชานุสาวรีย์ไปประดิษฐาน ณ ที่ใหม่ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ตั้งจนถึงปัจจุบันนี้ และได้กราบทูลอาราธนาสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน)

^๑ จากปาฐกถาเรื่องอำนาจจิตของพลเรือตรีหลวงสุวิธานแพทย์ ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๐๘

เสด็จเป็นองค์ประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๑๘ และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณสยามมกุฎราชกุมาร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้องคมนตรี (หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล) เสด็จไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ ทรงเปิดพระบวรราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ บริเวณโรงละครแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๑๙

พระบวรราชอนุสาวรีย์แห่งนี้ มีคำจารึกเทิดทูนพระเกียรติคุณพระองค์ท่าน ดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ มหันตวรเดโชไชย มโหฬารคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ บวรจักรพรรดิราช บวรนาถบพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี บวรราชสมภพวันอาทิตย์ที่ ๔ กันยายน ๒๓๕๑ พ.ศ. ๒๓๕๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาให้ดำรงพระอิสริยยศเสมอพระเจ้าแผ่นดิน รับพระบวรราชโองการอย่างสมเด็จพระเอกาทศรถในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ครั้นกรุงศรีอยุธยา พระองค์ทรงปรีชาสามารถรอบรู้การในประเทศและการต่างประเทศ อีกทั้งกิจการกองทัพบกและกองทัพเรือ ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือไทยพระองค์แรก ทรงศึกษาภาษาอังกฤษแตกฉาน ทรงชำนาญศิลปศาสตร์ วิชาการช่างกล วิชาการปืนใหญ่ ทรงพระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ ทรงจัดการทหารและสร้างเครื่องศัตรารัฐสรรพคุณยุทธโศภกรณ์ สำหรับแผ่นดินเป็นอันมาก ทรงสร้างเรือรบกลไฟชื่ออัสทาดิรศและเรือยงศอโยชานิยาขึ้นสำหรับพระนคร”

๒. พระบวรราชานุสาวรีย์ฯ ณ บริเวณโรงพยาบาลพระปิ่นเกล้า กรุงเทพมหานคร

ความเป็นมาในการสร้างพระบวรราชานุสาวรีย์นี้ สืบเนื่องจากการมกราคมแพทย์ทหารเรือมีความเห็นร่วมกันกับคณะผู้เคารพเทิดทูนในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ควรจะมีพระบวรราชานุสาวรีย์ประดิษฐานอยู่ประจำโรงพยาบาลให้สมกับที่ได้รับพระราชทานพระบวรนามากิโยเป็นนามของโรงพยาบาล คณะผู้เคารพเทิดทูนในพระองค์ท่าน จึงได้รวบรวมเงินมอบให้กรมแพทย์ทหารเรือจัดสร้างพระบวรราชานุสาวรีย์ขึ้น โดยให้กรมศิลปากรเป็นผู้หล่อพระบรมรูป นายกรัฐมนตรี (จอมพลถนอมฯ) เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๗ กองทัพเรือได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงเปิดพระบวรราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประธานองคมนตรี (พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) เสด็จแทนพระองค์ทรงเปิดพระบวรราชานุสาวรีย์นี้ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๐๙

พระบวรราชอนุสาวรีย์แห่งนี้ มีคำจารึกเทิดทูนพระเกียรติคุณพระองค์ท่าน ดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ มหันตวรเดโชไชย มหันตวรเดโชไชย มโหฬารคุณอดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ บวรจักรพรรดิราช บวรนาถบพิตร พระปิ่นเกล้าเจ้า

อยู่หัว พระบรมราชสมภพในวันอาทิตย์ที่ ๔ กันยายน ๒๓๕๑ สวรรคตในวันอาทิตย์ที่ ๗ มกราคม ๒๔๐๘ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรม ปรากฏพระนามว่า พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ได้ทรงบังคับบัญชากรมทหารแม่นปืนหน้าปืนหลัง และฉนวนอาสารบแขกอาสาจาม แต่งกำปั่นเป็นเรือรบ และได้ทรงรับอาสาราชการเป็นแม่ทัพเรือออกไปรบเมืองญวน ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้รับพระราชทานพระบรมราชาภิเษก โปรดให้รับพระบรมราชโองการอย่างสมเด็จพระเอกาทศรถในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงจัดการทหารและเครื่องศัตราวุธสรรพคุณยุทธโศภณขึ้นสำหรับแผ่นดินเป็นอันมาก ได้ทรงสร้างเรือรบกลไฟชื่ออัสสาวดิศลำนึ่ง ชื่อยงศอโยชนียาลำนึ่ง ขึ้นสำหรับพระนคร เป็นความชอบแก่แผ่นดิน พระองค์ได้ทรงวิวัฒนาการกิจการทหารทั้งกองทัพบกและกองทัพเรือ ให้เจริญก้าวหน้าตามแบบฉบับอารยประเทศ โดยเฉพาะทรงศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ วิชาการทหาร วิชาการช่างและวิชาการปืนใหญ่ตลอดจนขนบประเพณีที่เป็นสากลนิยม พระองค์ทรงสร้างเครื่องเรือกลไฟขึ้นได้ในเมืองไทยเป็นครั้งแรก และทรงพระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่แบบสมัยใหม่เป็นฉบับแรก สำหรับใช้ฝึกสอนทหารในรัชสมัยของพระองค์ นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงรับตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารเรือพระองค์แรกและทรงดำรงตำแหน่งตลอดพระชนมายุ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กองทัพเรือเปลี่ยนชื่อโรงพยาบาลทหารเรือบุคคโล จังหวัดชลบุรี เป็นโรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้าเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒ และทรงเป็นประธานเปิดพระบรมรูปนี้ เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๕๐๕ เพื่อประดิษฐานไว้เป็นพระบรมราชานุสรณ์แห่งพระองค์สืบไป”

๓. พระบรมราชานุสาวรีย์ฯ ณ บริเวณวัดเขาหินซ้อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

ความเป็นมาในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์นี้ สืบเนื่องจากในสมัยที่กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญเสด็จไปทรงสร้างเมืองปราจีนบุรี ขณะที่ทรงพระดำเนินไปถึงที่เขาหินซ้อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้บังเกิดเหตุการณ์อันมิอาจแก้ไขด้วยพระองค์เองได้ จึงทรงสร้างศาลสูงเพียงตาขึ้นที่บริเวณเขาหินซ้อนแล้วทรงประกอบพิธีอัญเชิญสมเด็จพระบรมราชาชนก คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสถิต ณ ศาลนั้น เพื่อทรงช่วยดลบันดาลให้ปัญหาขัดข้องต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นได้ลุล่วงไป และก็ปรากฏว่ากรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงสามารถแก้ไขปัญหาขัดข้องต่าง ๆ ให้ผ่านพ้นไปได้ด้วยดี ศาลดังกล่าวคงอยู่ต่อมาและประชาชนแถบนั้นพากันเคารพนับถือมาก ตั้งนามให้ว่าศาลเจ้าพ่อเขาหินซ้อนและเป็นที่ทราบกันว่าเป็นศาลของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาศาลอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก นายอำเภอพนมสารคาม (นายทิวา พูลสมบัติ) ได้รับนิมิตทางฝันว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสถิตอยู่ในศาลนี้ และทรงดูแลปกป้องประเทศไทยทางด้านทิศตะวันออกทั้งหมด จึงดำเนินการชักชวนประชาชนและหน่วยงานต่าง ๆ ในท้องที่ร่วมกันจัดสร้าง

กาลขึ้นใหม่ ณ บริเวณหน้าวัดเขาคินซ็อนแล้วสร้างพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ประดิษฐานอยู่ภายใน ทั้งนี้เพื่อให้เป็นพระบรมราชานุสาวรีย์ที่ส่งงามสมพระเกียรติให้ประชาชนได้สักการบูชา และเป็นที่พักทางใจของประชาชนอีกด้วย

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม(พลเรือเอกส้งัด ชลออยู่)ได้เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์สร้างศาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า เมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดศาลและพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ตำบลเขาคินซ็อน เมื่อวันที่ ๘ สิงหาคม ๒๕๒๒

๔. พระบรมราชานุสาวรีย์ฯ ณ บริเวณโรงเรียนช่างฝีมือทหาร กรุงเทพมหานคร

ความเป็นมาในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์นี้ สืบเนื่องจากโรงเรียนช่างฝีมือทหารสังกัดกองบัญชาการทหารสูงสุด ที่ตั้งขึ้นเมื่อปี ๒๕๐๓ เพื่อให้การฝึกศึกษาแก่นักเรียนในด้านวิชาช่างสาขาต่าง ๆ ได้พิจารณาให้จัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ประจำโรงเรียน ด้วยเหตุผลว่าพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์ยิ่งในด้านการช่างให้แก่กองทัพไทยและประเทศไทยเป็นอเนกประการ โดยเฉพาะพระองค์ทรงเชี่ยวชาญในสาขาวิชาช่างสมัยใหม่อย่างยิ่งจนอาจกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงเป็นพระบิดาแห่งการช่างสมัยใหม่ ได้ทรงวางรากฐานวิชาการช่างสมัยใหม่ให้แก่กองทัพไทย โรงเรียนช่างฝีมือทหารจึงตกลงใจจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวตามแบบเดิมของกรมศิลปากรในลักษณะประทับยืน ขนาดเท่าพระองค์จริงฉลองพระองค์ชุดจอมพลเรือ

เจ้ากรมการศึกษาวิจัยได้เป็นประธานในพิธีวางศิลาฤกษ์พระบรมราชานุสาวรีย์ฯ ณ บริเวณโรงเรียนช่างฝีมือทหารเมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๑ ต่อมาทางโรงเรียนได้ประกอบพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์ เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๒๓ มีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม (พลเอกเปรมติณสูลานนท์) เป็นเจ้าภาพ

พระบรมราชานุสาวรีย์แห่งนี้ มีคำจารึกเทิดทูนพระเกียรติคุณพระองค์ท่าน ดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ทรงพระราชสมภพ วันที่ ๔ กันยายน ๒๓๕๑ ทรงรับสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ เมื่อ พ.ศ.๒๓๗๕ และบรรดาราภิเษกเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๓๘๔ สวรรคต วันที่ ๗ มกราคม ๒๔๐๘ ทรงสนพระทัยศึกษาวิทยาการแบบตะวันตก ทรงเชี่ยวชาญวิชาภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ วิชาการช่างจักรกล และวิชาการทหาร ทรงบัญชาการทหารปืนใหญ่และทรงพระราชนิพนธ์ตำราปืนใหญ่ ทรงสร้างเครื่องศัสตราวุธสรรพคุณยุทธโศภนขึ้นสำหรับแผ่นดินเป็นอันมาก ทรงสร้างเรือรบกลไฟชื่ออาสาวดิศรและขงยศโยธินยา

ทรงพัฒนากิจการทหารทั้งกองทัพบกและกองทัพเรือให้เจริญก้าวหน้าตามแบบอารยประเทศ ทรงวางรากฐานวิชาการช่างอันทันสมัยแก่กองทัพไทย ประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ วันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๒๑ เปิดพระบรมราชานุสาวรีย์วันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๒๓ ตรงกับรัตนโกสินทร์ศก ๑๕๕ เป็นปีที่ ๓๕ ในรัชกาลที่ ๕ ประดิษฐานไว้ ณ โรงเรียนช่างฝีมือทหาร กรมการศึกษาวัยจัญ กองบัญชาการทหารสูงสุด เพื่อเป็นพระบรมราชานุสาวรีย์ถึงพระมหากษัตริย์องค์ที่ทรงมีต่อกองทัพไทยนานัปการ”

ตอนที่ ๒ การอัญเชิญพระบรมนามาภิไธยเป็นนามของสิ่งก่อสร้างและสถานที่สำคัญ

๑. โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า ธนบุรี

กองทัพเรือได้ขยายกิจการโรงพยาบาลทหารเรือบุคคลโล ธนบุรี ซึ่งเปิดทำการมาตั้งแต่ปี ๒๕๐๐ ให้กว้างขวางใหญ่โต เพื่อสามารถอำนวยความสะดวกรักษาพยาบาลแก่ทหารเรือและประชาชนได้มากยิ่งขึ้น กองทัพเรือได้พิจารณาเห็นสมควรเทิดทูนพระเกียรติคุณในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงส่งเสริมกิจการทหารเรือให้เจริญก้าวหน้าทันสมัย กอปรกับทรงสนพระราชหฤทัยและให้การสนับสนุนในกิจการแพทย์แผนปัจจุบันเป็นอย่างมาก จึงกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตเปลี่ยนชื่อโรงพยาบาลทหารเรือบุคคลโล เป็น “โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า” ตั้งแต่วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๐๒

๒. สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า

รัฐบาลได้จัดสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่บริเวณท่าช้างวังหน้า และเห็นควรตั้งชื่อสะพานตามพระนามาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากอาณาบริเวณที่ตั้งสะพานนี้เคยเป็นที่ตั้งพระบรมราชวังของพระองค์ คณะรัฐมนตรีจึงทำเรื่องกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาต และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ชื่อสะพานนี้ว่า “สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า” รัฐบาลได้ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๑๖

๓. เรือหลวงปิ่นเกล้า

กองทัพเรือได้รับมอบเรือคุ้มกันพิฆาตขนาด ๑๗๐๐ ตันจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกา เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๐๒ ทางราชการกองทัพเรือพิจารณาเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยทรงเป็นแม่ทัพเรือไปทำศึกกับญวนที่เมืองบันทายมาศในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปี ๒๓๘๔ ทรงใช้เรือพุทธอำนาจเป็นเรือรบแบบสมัยใหม่ เป็นเรือพระที่นั่ง นับเป็นเรือธงลำแรกของกองทัพเรือเดินทะเลไทย และทรงดำรงตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารเรือพระองค์แรกของการทหารเรือไทยสมัยใหม่โดยอัตโนมัติ เพราะทรงจัดตั้งกรมทหารเรือขึ้นในวังหน้านับแต่ได้รับพระบรมราชาภิเษกในปี ๒๓๙๔ นอกจากนี้ยังทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจอันเป็นประโยชน์แก่ความเจริญก้าวหน้าแบบอารยประเทศ

ของทัพเรือเป็นอันมาก กองทัพเรือจึงกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตให้ตั้งชื่อเรือลำนี้ว่า “เรือหลวงปืนเกล้า”

ตอนที่ ๓ การถวายสักการบูชาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

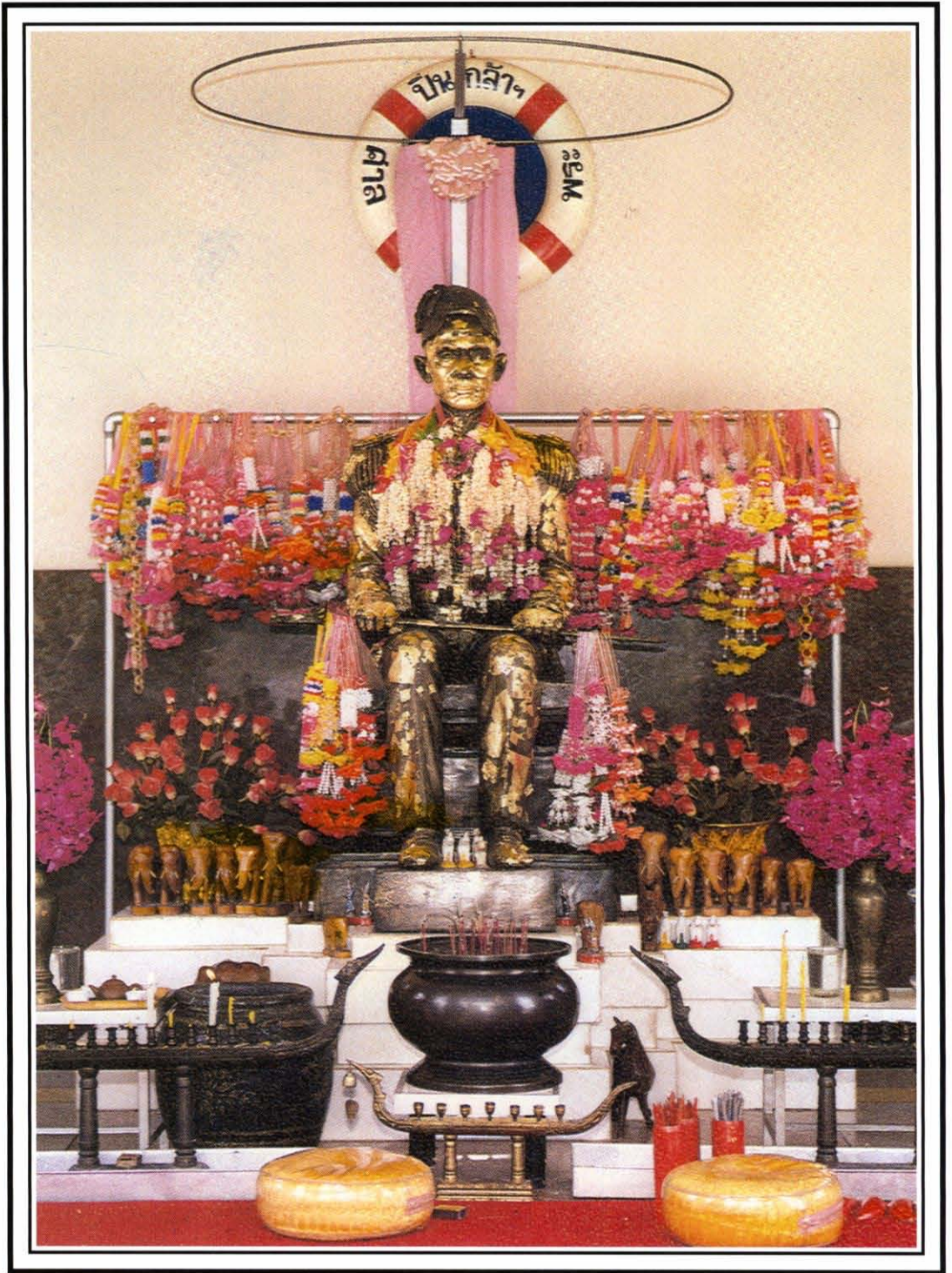
การถวายสักการบูชาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเป็นการเทิดทูนราชวงศ์จักรี และแสดงกตัญญูตเวทิตาระลึกถึงคุณของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานัปการเพื่อประเทศไทยและพสกนิกรชาวไทย และเพื่อความเป็นศิริมงคลแก่บ้านเมืองตลอดจนแก่ผู้ที่ถวายการสักการบูชาด้วย

ในเรื่องนี้ข้าราชการบริพารในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดจนผู้ที่เคารพเทิดทูนในพระองค์ท่านสามารถถวายการสักการบูชาพระองค์ท่านได้ โดยการตั้งบูชาพระบรมรูปหรือพระบรมฉายาลักษณ์ของพระองค์ท่านที่บ้านหรือที่ทำงานและถวายการสักการบูชาอย่างสม่ำเสมอ อีกทั้งสามารถร่วมกันถวายสักการบูชาพระบรมราชานุสาวรีย์และวางพวงมาลัยพร้อมกันได้ ณ พระบรมราชานุสาวรีย์ของ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ ๗ มกราคมของทุกปี ซึ่งได้มีการจัดงานพิธีการสักการะสังเวยและบำเพ็ญกุศลทางสงฆ์อุทิศกุศลถวายพระองค์ท่านเนื่องในวันคล้ายวันเสด็จสวรรคต

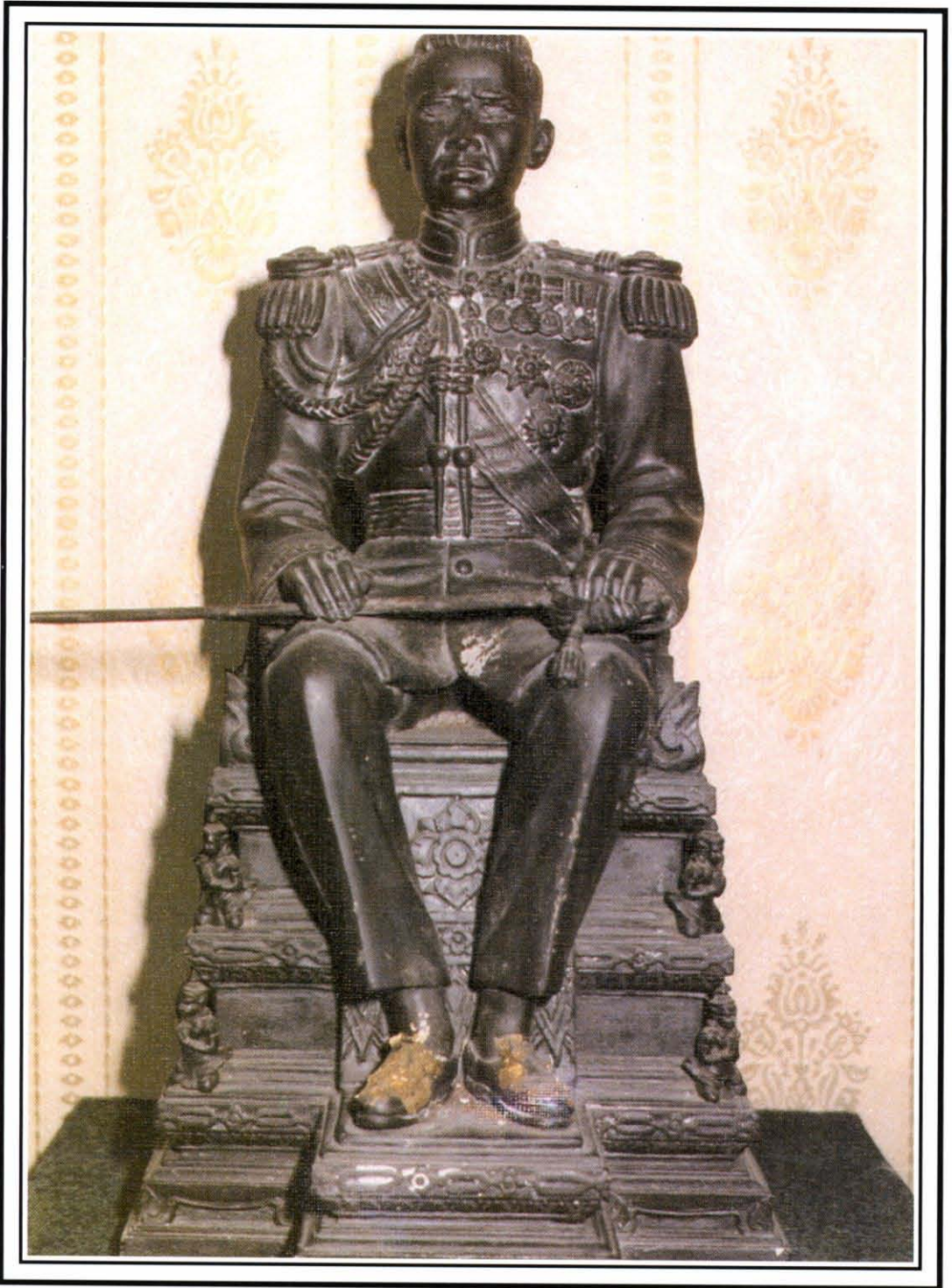
อนึ่ง ในการสักการบูชาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นควรจัดรูป ๗ ดอก อันเป็นการบูชาแจกเช่นเดียวกับการบูชาเทพเจ้าชั้นพรหม เนื่องจากถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นพรหมของพสกนิกร ด้วยทรงคุณธรรมที่สำคัญยิ่งคือ ทรงมีพรหมวิหาร ๔ ประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขากับพสกนิกรในแผ่นดิน

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ บริเวณโรงละครแห่งชาติ

พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ บริเวณวัดเขารัตนขันธ

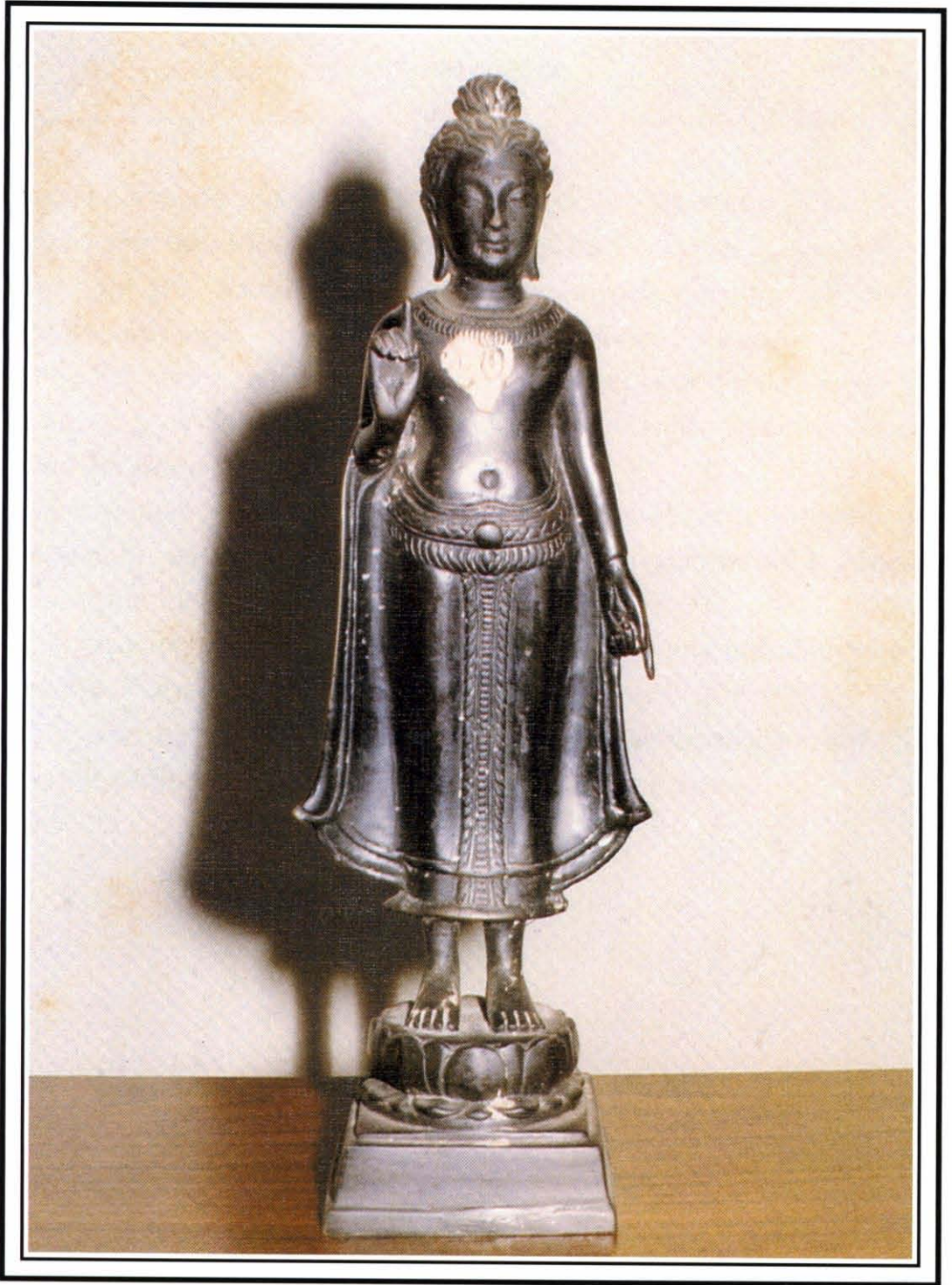

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับเหนือแท่นสำหรับออกขุนนาง
 ประดิษฐาน ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 (ศาสตราจารย์ ศิลป์ พีระศรี แห่งกรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบสร้าง)

เหรียญที่ระลึก

วาระครบรอบ ๑๐๐ ปี แห่งวันสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระพุทธรูปขึ้นรูปปางเสวยวิมุตติสุข
 สร้างขึ้นเพื่อหาทุนในการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ณ โรงพยาบาลสมเด็จพระปิ่นเกล้า

บรรณานุกรม

๑. คณะกรรมการมูลนิธิ อนุรักษ์โบราณสถานในพระราชวังเดิม . พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร.
๒. ถนอม นพวรรณ . พระบวรราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร . จันวณิชย์ . ๒๕๔๐ - ๒๕๔๘.
๓. ทศพล จังพานิชย์กุล . พระพุทธรูปมรดกล้ำค่าของเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร. คอมม่า . ๒๕๔๖.
๔. ส.พลายน้อย . เจ้าฟ้าจุฑามณี พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร. รวมสาส์น . ๒๕๓๖ . พิมพ์ครั้งที่ ๒.
๕. เสทีอัน ศุภโสภณ . พระปิ่นเกล้าเจ้ากรุงสยาม . กรุงเทพมหานคร . วัชรินทร์การพิมพ์ . ๒๕๔๔.
๖. สุนิสา มั่นคง . พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้ากรุงสยามองค์ที่ ๒ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ . กรุงเทพมหานคร. ONE WORLD . ๒๕๔๗.
๗. อำพัน ตัณฑววรรณะ . พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร . จันวณิชย์ . ๒๕๑๑.
๘. อำพัน ตัณฑววรรณะ . ประมวลพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระปวงเรนทราเมศ มหิศเรศรังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว . กรุงเทพมหานคร . จันวณิชย์ . ๒๕๒๑.

พิมพ์ที่ บริษัท จันวาณิชย์ จำกัด แผนกพิมพ์ - โรงพิมพ์จันทว่า (เดิม)
อาคารกองบุญมา ๖๕๕ ถนนสีลม กรุงเทพฯ ๑๐๕๐๐ โทร. (๖๖๒) ๘๑๕-๖๕๖๕
นายมารชัย กองบุญมา เป็นผู้พิมพ์ ผู้โฆษณา

